

2 Omlægning til økologisk drift set fra dyrlægers og konsulenter synsvinkel

Mette Vaarst

Afd. for Husdyrsundhed og Velfærd, Danmarks JordbrugsForskning

2.1 Indledning

Gennem det seneste år har dyrlægerne i stigende grad forholdt sig til økologisk jordbrug. Dette er sket i takt med, at driftsformen blev mere og mere udbredt og de fleste dyrlægepraksis blev tilknyttet en eller flere økologiske besætninger. I lederen i Dansk VeterinærTidsskrift den 1. Maj 1998 (81, s. 337; gengivet i appendiks) påpegede man således, at danske dyrlæger jævnligt stødte på problematiske områder i den økologiske husdyrproduktion, og at man i økologiske besætninger ser dyr, der skulle have været behandlet eller aflivet. Man påpegede også, at de økologiske regler kan medføre, at sygdom bliver en kostbar affære i økologiske besætninger, hvorfor man var langsomme til at behandle disse dyr. Det anses blandt andet som værende dyrlægens pligt at tage sig af dyrene og holde dem fri for sygdomme. Afslutningsvis udtalte man således følgende fra Den Danske Dyrlægeforening: "Danske dyrlæger vil gerne i en tættere dialog med økologerne og deres organisationer. Mere rådgivning synes at være en farbar vej til løsning af de nævnte problemer, der heldigvis er af begrænset omfang".

Viden om sundhedstilstanden i økologiske besætninger kan opsøges ad flere forskellige veje. Vi kunne have valgt at gå ud i et stort antal besætninger og undersøge dyr og analysere tilgængelige sundhedsrelaterede data. Det kunne være en lærerig, men også tidskrævende opgave. Det svar, vi kunne få ad denne vej, var imidlertid ikke hele svaret på vores spørgsmål: hvad sker der med en besætning under omlægning til økologisk drift? Dette spørgsmål inddrager både kendsgerninger og oplevelse. Oplevelsen inddrager i høj grad også omverdenen: de mennesker, der færdes i og om-

kring gården og aftager dens produkter. De ovenfor nævnte udmeldinger fra Den Danske Dyrlægeforening havde bragt lige netop dette perspektiv ind i billedet: at økologerne gennem deres omlægningsproces også påvirker samarbejdspartnere. De må gennem deres jævnlige kontakt til en eller flere økologiske besætninger nødvendigvis have en række erfaringer i nogle besætninger, som de har kendt som både ikke-økologiske og økologiske. Dyrlægerne må sammen med kvægbrugskonsulenterne betragtes som besætningsejerens nærmeste samarbejdspartnere i arbejdet med dyrene. Disse forhold gør det interessant at høre om denne gruppes konkrete erfaringer i økologiske besætninger samt diskutere "produktet" af disse erfaringer og den deraf affødte holdning til omlægning til økologisk drift. Vi valgte efterfølgende at tilvejebringe denne viden gennem en række interviews, som er beskrevet i afsnittet om materialer og metoder.

I det følgende vil de temaer, som dyrlægerne og konsulenterne har berørt i interviewene, blive beskrevet. Konkrete oplevelser vedrørende kalvehold, malkekvæghold og medicinanvendelse vil indledningsvis blive beskrevet i ganske få temaer. Derefter vil perspektiver på samarbejde og rådgivning blive fremlagt. Fremlæggelsen vil først belyse forskellige temaer, som omhandler forskellige aspekter af samarbejdet mellem de økologiske landmænd under og efter omlægningsprocessen. Derefter vil disse temaer blive sammenfattet i en egentlige historie om oplevelsen af omlægning af den økologiske besætning. Det særlige ved denne analyse og historie er, at den omhandler omlægning til økologisk drift gennem andres øjne: nogle personer, der står uden for beslutningerne på går-

den, men i varierende grad, og med forskellige tilgangsvinkler og niveauer af åbenhed og forståelse af den enkelte landmands situation, træder inden for gårdens rammer. Betydningen af denne vinkel på oplevelsen af omlægning vil blive diskuteret efterfølgende, tillige med den generelle diskussion af interviewresultaterne. Diskussionen befinder sig således på flere forskellige planer, idet dyrlægerne og kvægbrugskonsulenterne diskuterer sideløbende med fremlæggelse af deres erfaringer, og efterfølgende diskuteres så disse erfaringer og omdrejningspunkterne for diskussion.

Spørgsmål, som rejses i afsnittet vedrørende det økologiske kalvehold, den økologiske malkekvægbesætning samt vedrørende medicinanvendelse, vil blive berørt særskilt i kapitlerne 5-7.

2.2 Materiale og metoder

2.2.1 Gennemførelse af kvalitative interviews

Undersøgelsen blev gennemført ved hjælp af individuelle kvalitative interviews af en varighed på 1½-2 timer. Der var sendt brev ud til alle interviewpersoner, hvori formålet med projektet kort blev forklaret. Interviewpersonerne blev derefter kontaktet af interviewer (forfatteren af dette kapitel) for at aftale tid og sted for interviewet, og eventuelt få svar på supplerende spørgsmål. Alle interviews foregik enten i interviewpersonens hjem, klinik eller kontor. Dette valg blev truffet ud fra en betragtning om at belaste interviewpersonen mindst muligt (kun tage den tid, som interviewet tog, ikke kørsel eller andet "besvær"). Derudover var det interviewerens erfaring fra tidligere interviews, at et afslappet interview bedst finder sted i interviewpersonens vante rammer. Dette valg kunne medføre korte afbrydelser (f.eks. et telefonopkald eller børn, som kom hjem fra skole), men det var interviewerens vurdering at disse ulemper blev opvejet af fordelene ved en afslappet interviewperson. Hvert interview blev indledt med en kort introduktion til formål samt metode for disse interviews. Der var på forhånd udarbejdet en interviewguide med 14 spørgsmål. Hvert af disse spørgsmål skulle uddy-

bes efter den enkelte interviewpersons arbejds- og erfaringsfelt. Interviewene var såkaldte semistrukturerede kvalitative interviews (Kvale, S. 1996. *InterViews*. Sage Publications, USA, pp. 326). Det blev tilstræbt ikke at søge uddybelse af spørgsmål, hvor interviewpersonen ikke havde nogen erfaring (en kredsdyrlæge ville f.eks. ikke blive bedt om at uddybe sine praktisk-kliniske erfaringer). Alle interviews blev optaget på minidisc.

2.2.2 Udvalgelse af dyrlæger og konsulenter

De medvirkende dyrlæger og konsulenter blev valgt ud fra deres bidrag til debatten om økologisk husdyrhold i fagtidsskrifter og ved faglige møder. Det blev vurderet at 15 interviewpersoner ville kunne dække området tilstrækkeligt samtidig med at det ville være en overkommelig opgave at gennemføre 15 interviews. Muligheden for at inddrage flere interviews blev dog holdt åben, hvis interviewerens vurderede at de første 15 interviews ikke dækkede området tilstrækkeligt.

2.2.3 Analyse af interviews

Alle interviews blev udskrevet i deres fulde længde, og interviewpersonerne blev anonymiseret (dyrlæge/konsulent+bogstav). Hvert interview blev herefter opdelt i meningskategorier, som hver blev tildelt en kort overskrift (et ord op til en sætning). Ved en meningskategori forstås i denne undersøgelse en udtalelse – en sætning eller en ordveksling – som kan forstås selvstændigt og udtrykker en holdning eller et aspekt af interviewpersonens erfaringer eller stillingtagen i forhold til de diskuterede emner. Herefter blev alle interviews samlet i et fælles dokument, og hver meningskategori fik tildelt en eller flere koder, som samlede flere meningskategorier under en "paraply" (en overskrift som samlede flere meningskategorier, f.eks. "skuffelse over økologer" eller "misforstået kalvevelfærd"). Titlerne og indelingen i disse paraplyer opstod efterhånden som kodningen (benævnt "axial kodning") skred frem. Herefter samledes paraplyerne i temaer (endnu større grupper af meningskategorier, som er underinddelte i paraplyer). De enkelte temaer blev herefter gennemarbejdet ved at vende tilbage til

meningskategorierne under hver overskrift, og nuancerne indenfor det pågældende tema søgtes hermed belyst og beskrevet fra forskellige vinkler. Afslutningsvis blev historien samlet kronologisk i en såkaldt paradigmatiske model, modificeret efter Strauss & Corbin (1990, *Basics of Qualitative Research*, Sage Publications, USA, pp. 270).

2.3 Det økologiske kalvehold

Kalveholdet var en del af den økologiske besætning, som mange af de interviewede dyrlæger og konsulenter understregede som et problemfelt, sådan som de havde oplevet det i deres egen praksis. De erfarede aspekter af kalveholdet bliver fremlagt som temaer og efterfulgt af en kort opsummering og perspektivering af nogle af områderne. Selve diskussionen vil blive henlagt til kapitel 5 om kalveholdet.

2.3.1 Kalvens første døgn hos moderen

Kælvning og kalvens første døgn hos koen blev stort set ikke berørt af nogle af de interviewede, hverken positivt eller negativt. Det blev nævnt enkelte gange, at man i tilfælde af paratuberkulose i en besætning burde undgå ko-kalv-samvær, og at det krævede overvågning. En af de interviewede dyrlæger mente, at det var oplagt at arbejde mere intenst med paratuberkuloseproblematikken i økologiske besætninger.

2.3.3 Kalvenes tidlige udeliv

Flere af de interviewede dyrlæger og konsulenter oplevede ikke generelle problemer med kalvene, hverken i forbindelse med fodring eller opstaldning. Derimod blev kalvenes udehold fra en alder af 3 måneder fremhævet som et klart problemområde. Vanskelighederne med at håndtere græsmarkscoccidiose var det gennemgående tema i denne diskussion.

Løbe-tarm-orm blev ikke betragtet som et væsentligt problem, hverken hos gruppen af de ganske unge 3-måneders kalve eller blandt ældre ungdyr. Flere nævnte, at man i de økologiske besætninger, som de kendte til, ikke havde parasitbehandlet i årevis, heller ikke da de pågældende be-

sætninger var konventionelle. En enkelt dyrlæger mente, at det ville være relevant at gennemføre en mere systematisk overvågning og rådgivning, specielt med hensyn til parasitter, og at det var et af de områder, hvor dyrlæger burde være bedre rustede til at være "økolog-rådgivere". Han havde en mistanke om potentielle og oversete problemer med parasitter i nogle af de økologiske besætninger, som han var tilknyttet.

Problemet ved udbinding af småkalve blev tildels relateret til klimatiske forhold, som vejr, kulde osv. gennem sommeren. Enkelte fremhævede fordele ved at have kalvene ude, men fremhævede også i samme åndedrag, at det kom an på vejrforholdene. Dyrlæge N fremhævede problemer med syge kalve, der blev sat måneder bagud gennem deres ude-ophold. Denne dyrlæge relaterede det især til den kendsgerning, at landmanden havde brug for tid til at vænne sig til en større overvågningsindsats. Denne indsats omfattede for eksempel også, at man ifølge hendes erfaringer blandt andet at man skal lære kalvene at gå ind i dårligt vejr: "*... nu har det været en elendig sommer. Jeg tror, at reglen om at kalvene skal ud er god nok, for vi får tømt staldene. De får gjort rent.*". Denne dyrlæge mente, at dét at få kalvene ud, få tømt staldene og gjort rent var godt nok, men hvorvidt udeopholdet skulle gennemføres burde stadigvæk kunne indrettes efter de klimatiske forhold i løbet af den aktuelle sommer. To af de interviewede konsulenter havde erfaringer for, at det kunne gå godt og kalvene kom til at se godt ud, men det havde krævet en stor indsats de pågældende steder, og deres erfaringer byggede mest på den foregående – meget tørre – sommers resultater.

Andre havde oplevet massive problemer med kalveflokkene, der kom ud med svære sygdomsproblemer og dødsfald til følge. Nogle af problemerne blev tilskrevet manglende erfaringer med at have kalvene ude, heriblandt en forventning om at de kunne æde græs i en meget ung alder. Andre havde oplevet problemer også i flokke, som blev fodret efter normalt foderniveau (fodret som om de havde været på stald). Forklaringen på disse problemer var hos nogle anvendelse af de samme områder flere år i træk, for eksempel ved at indrette et areal i umiddelbar tilknytning til stalden.

Kalvene kunne således gå ud og ind mellem selvestalden og deres vante dybstrøelsesarealer og en dertil indrettet udendørs fold, dog med store sygdomsmæssige problemer til følge i de tilfælde, hvor en infektion – væsentligst coccidiose – havde været inde på området én gang. Valgte landmanden alternativt at flytte kalvene rundt på rene arealer, eller stillede man krav om nye og rene arealer til de små kalve hvert år, blev konsekvensen ofte, at kalvene kom langt væk fra hus og staldbygninger med deraf vanskeligere overvågningsmuligheder.

Et af de specielle problemer, der blev fremhævet i forbindelse med kalvenes udeophold, var udsætning af kalve sent på sommeren. Det blev fremhævet som specielt problematisk, at små kalve blev sat på græs på et tidspunkt, hvor det begyndte at blive efterår. Oplevelsen i denne forbindelse var, at det simpelthen var for barsk (koldt, fugtigt og blæsende) for de små kalve, og de i denne periode ofte blev stærkt svækkede og forkomne. Efteråret kom ikke altid på samme tidspunkt fra år til år, og det blev fremhævet som urimeligt at sætte små kalve ud i et klima, som reelt var "efterår".

Herudover blev den løbende udbinding af kalve – hvor man i den praktiske driftsledelse ofte var henvist til at anvende samme areal – i sig selv fremhævet som et problem. Dels størrelsesforskellen inden for en flok, og dels dét at små og nye, modtagelige kalve kom ud på arealer, hvor der gennem flere måneder havde gået ældre kalve.

At tage kalve på stald blev af nogle dyrlæger betragtet som en del af behandlingen og som sådan ikke noget, der var behov for at søge dispensation til. "Behandling" blev således fortolket som alle de tiltag, der blev gjort for at bringe – i dette eksempel – kalvene i balance igen. Det forekom dem helt naturligt at beordre kalvene ind på stald for at varetage deres tarv. Andre dyrlæger tolkede derimod begrebet "behandling" mere snævert og mente, at landmænd, der fandt reglerne besværlige og følte sig usikre med hensyn til kalvene, så ville lægge pres på dem, med henblik på at kalvene skulle ind. De syntes således, at det var et uhand-

terbart og urimeligt pres at give dyrlægen bemyndigelse til at tilsidesætte reglerne.

Der var forskellige holdninger hos dyrlægerne om nytteværdien af medicinsk behandling af coccidiose. De fleste konsulenter og dyrlæger fremhævede, at uanset hvordan man greb ind, når problemet først var konstateret, så ville det pågældende hold kalve være "sat tilbage". En enkelt dyrlæge tilbageviste dette som "sludder", man kunne komme langt med behandling, men ikke desto mindre fandt han det irriterende, at man skulle vente til de var syge "når man vidste, at det ville dukke op". Det irriterede den samme dyrlæge, at dyrlægestanden som helhed stod så hjælpeløs over for coccidiose- og andre kalveproblemer: det var oplagt et af de områder, hvor der var behov for en indsats.

2.3.3 Opstaldning

I forbindelse med omlægningen havde flere dyrlæger oplevet tumult i kalveholdet i relation til opstaldning. Hvor kalvene måske i længere tid havde gået i enkeltbokse, skulle de nu i flokke. Overvågning og fodertildeling skulle udvikles, og at lære at indrette stabile flokke har vist sig at kræve en vis grad af tilvænning: "... Og der har været lange perioder, hvor vi har snakket kalve næsten hver gang jeg kom, og hvor vi har ændret management. Altså, i en af de besætninger Der har vi lavet det sådan, at når han flytter dem fra en lille gruppe, hvor de går enkeltvis, over til at de skal gå sammen, der er han begyndt at forstå at rangordenen er en vigtig del af en kalvs tilværelse. Det har været nogle af de ting, vi har arbejdet med, hvordan han flytter dem rundt og hvor han har dem til at gå ude." (Dyrlæge N).

Enkelte interviewpersoner påpegede potentielle problemer med hygiejne i forbindelse med kalveopstaldning, blandt andet omkring drikkekar og fodertrug, samt ved udmugning.

Enkelte af de interviewede dyrlæger havde erfaringer for, at der var ben- og klovp problemer i forbindelse med ibrugtagning af dybstrøelse til kvier og ungdyr. Lange, bløde og ubeskårne klove kan give en unødigt belastning af dyrenes ben. Hvis de sættes ind i en spaltestald som kælvekvier,

forstærker dårlige klove vanskelighederne i tilknytning til tilvænnning.

2.3.4 Fodring og tildeling af mineraler og vitaminer

Fodring af kalve i økologiske besætninger blev ofte oplevet som et problem. Det drejede sig om fremskaffelse af en ordentlig proteinkilde, især ved fravænningen af mælk. En dyrlæge nævnte erfaringer med manglende vitamin- og mineraltildeling som et overgangsproblem. Ifølge denne dyrlæge kunne man købe kalvefoderblandinger, som ikke indeholdt de nødvendige mineraler og vitaminer, sådan som konventionelle kalveblandinger gør. Det var ikke forbundet til "den økologiske driftsform", men simpelthen noget man skulle lære. Ligeledes nævnte et par af de interviewede konsulenter, at de havde oplevet problemer med tildeling af ko-mælk i besætninger, som før omlægningen havde brugt mælkepulver, og at de derefter havde problemer med at få kalvene fra mælk og over på fast foder, hvor kraftfoderblandingen blev nævnt som det mest kritiske. De gode kraftfoderblandinger fandtes, men de var bare for dyre. En tredje af de interviewede konsulenter fremhævede, at det var "selvvalgte problemer":

Konsulent M.: "... Men jeg er brandirriteret over, at det er et problem at fodre kalve, det er noget, man gør til et problem. Men jeg tror, at de færdige blandinger sommetider er for proteinrige, for det er jo noget med – for kalven – at gå fra det ene protein til det andet og det er et nyt ... jeg siger gerne de skal trappe mælken ned. Man er jo helt afgjort tvunget til at tænke forskelligt i forskellige systemer, og der er jo ingen patentløsninger på noget som helst. Men jeg vil bare sige, at med småkalve der laver man tit og ofte nogle problemer for sig selv, som man slet ikke behøver. Man kan lige så godt bruge de råvarer, man har på ejendommen og også via den vej højne den økologiske andel i foderet...".

2.3.5 Kalvenes rolle i besætningen og som besætningens fremtid

Kalvenes trivsel – både ude og inde – blev af mange fremhævet som et spørgsmål om pasning, og at man brugte den nødvendige tid på det: "... det er så banale problemer at løse! Forstå mig ret, kalve-

trivsel, det er forholdsvis nemt løst, hvis du vil, med en målrettet arbejdsindsats og noget systematik og hygiejne. Det er fodring og nærmiljø og hygiejne. Belægningsgrad ..." (dyrlæge C).

Behov for en mere intens overvågning og god pasning omfattede både den daglige pasning, samt overvågning og pasning i forbindelse med sygdom, hvor nogle af dyrlægerne havde erfaringer med at blive tilkaldt til meget syge kalve, som ikke var blevet opdaget før. Dette var ikke blot i økologiske besætninger, men blev nævnt som et generelt problem: det går for stærkt med at få dem fodret og "... de har ikke set det, når de er gået forbi...".

Andre havde oplevet, at besætninger, som havde haft problemer med kalvene, løste dem ved omlægning til økologisk drift. Disse dyrlæger tilskrev kalveproblemerne som "sjusk", der simpelthen blev rettet og strammet op i forbindelse med omlægning. En enkelt dyrlæge havde oplevet, at de lokale kvægbrugskonsulenter havde taget grundigt fat i kalveholdet i nogle besætninger under omlægning, hvorefter det var begyndt at gå rigtig godt.

En af de bekymringer, som var dominerende i diskussionen om følgerne af kalvenes udeophold, var bekymringerne for selve besætningens fremtid. Der bliver stillet en række krav til den økologiske ko og den økologiske besætning, og der blev gentagne gange rejst spørgsmål om hvorvidt kalve, der havde fået en "hård medfart" i den første del af deres tilværelse og som følge heraf til tider var blevet sat måneder tilbage, kunne leve op til disse krav til fremtiden som økologisk ko: "... 10-12-14 dage efter de er lukket ud så får de den her diarree ... og hvis de ikke griber ind med det samme og lukker dem på stald, så bliver de syge – RIGTIG syge, og så får vi en årgang af kvier, der slet ikke rigtig bliver til noget..." (konsulent I). Andre mente, at det burde give stof til eftertanke hos den enkelte landmand, og at et hold kalves eller kviers fejlslagne opvækst var noget man lærte af: "... dem, der havde de ringeste kalve, hvis de virkelig havde fået smæk et år, så lavede de aldrig den fejl igen. Og det kan jeg også fornemme, at det virker, når de rigtig har fået smæk, hvor de kunne se, hvor dårligt ungkreaturerne ser

ud, og hvordan en halv eller en hel årgang af kvier kommer for sent med kalv, fordi de er så udpinte..." (Dyrlæge B).

En dyrlæge fremhævede, at det var vigtigt med god pasning, men ikke engang god pasning kunne løse problemer, som basalt set kommer af, at der er mange dyr i en besætning. Hvis der i en besætning kommer 50 kalve inden for 3 måneder, er der så mange dyr, som er modtagelige og potentielle smittebærere, at problemer stort set er uundgåelige: "... og så står der sådan en 50-årig kone, som jeg ved om, at kun kan sgu passe kalve og jeg ved at hun er ude tidligt om morgenen og hun står og græder og hun forsøger at elektrolytbehandle om morgenen og om aftenen og sent, og når hun græder over at de dør for hende, så blive jeg sgu ydmyg. Før i tiden sagde jeg, at det var et pasningsspørgsmål ... så generelt vil jeg sige, at sundheden er stigende, men vi har nogle slemme hurdler tilbage, og den ene er kalvedødeligheden ... den er simpelthen uacceptabel, og det er bestemt svært at komme ud af, for det er en hel klar virkning af en stor besætning."

2.3.6 Sygdomsbehandling og medicinering

Flere af de interviewede dyrlæger havde oplevet, at sygdomsfrekvensen rent faktisk faldt i malkeko-besætningen, især hvad angik stofskiftebetingede lidelser, men til gengæld syntes sygdomsniveauet hos kalvene at stige. Det var især diarréproblemer, hvorimod luftvejslidelser ifølge manges erfaringer ikke var så dominerende. Det sidste kunne hænge sammen med større og mere luftige stalde.

Det var vanskeligt for de fleste dyrlæger, som havde denne erfaring med øget diarré- og trivselsproblemer hos kalvene, at identificere problemets art, men det blev blandt andet tilskrevet eksperimenter med nye opstaldningsformer, mangel på gode foderblandinger og at kalvene var den mindst værdifulde gruppe og derfor den, som man fokuserede mindst på. Flere dyrlæger havde også oplevet, at det forholdt sig sådan i økologiske besætninger: eftersom de var underlagt de samme markedsmekanismer som konventionelle og ovenikøbet havde forlængede tilbageholdelsesfrister og ingen udlevering af medicin, så blev der heller ikke tilkaldt dyrlæge til en tyrekalv i økologiske besætninger. I forlængelse af at kalvene ofte blev

opfattet som besætningens "tabergruppe" blev tilbøjeligheden til at underbehandle dem (undlade medicinsk behandling når de er syge) også nævnt som en risiko. Den nye lempelse af reglen om udlevering af medicin til efterbehandling af kalve blev i den sammenhæng fremhævet som hensigtsmæssig, netop i lyset af at kalvene ikke havde stor økonomisk værdi og ikke var direkte producerende. Samtidig kunne flere af de interviewede dyrlæger og konsulenter godt se dilemmaet med, at "troværdigheden kan få et knæk", hvis man i økologiske besætninger opbevarede medicin.

2.3.7 Reglerne og bag reglerne i relation til kalve

Reglerne vedrørende kalves udeophold blev af de fleste opfattet som uhensigtsmæssige og fjerne fra praktisk landmandsliv: "... det er for firkantet en regel. Jeg har meget sympati for at de skal på græs og alt sådan noget, men det er kritisk for dem lige i den alder, og så må man gå ind og vurdere ... for når de kommer op i halvårsalderen, så er der jo ikke nogen problemer ..." (dyrlæge E). De fleste dyrlæger mente, at de kunne forudsige, når en gruppe kalve ville få sygdomsproblemer i forbindelse med at blive lukket ud, og fandt det firkantet og urimeligt – især over for dyrene – at de skal ud når man på forhånd pga. vejr og lille græsmængde på den mark, der var til rådighed for kalvene, kunne sige, at de ville blive syge.

Det gav også anledning til, at tingene blev vendt lidt på hovedet, når det af en konsulent blev fremhævet som et tilvænningssspørgsmål til reglerne at landmændene skulle lære "... at huske at søge dispensation til dem, der er inde ... hvor det var helt naturligt at holde dem inde og sådan skulle det være ... og der skal de vende sig om og huske at sende en dispensationsansøgning ind." (konsulent I). At lære at holde kalve under økologiske forhold omfatter tilsyneladende ikke blot en tilvænning til at overvåge og passe kalve ude, men også at "vænne sig til – nærmest per automatik – at sende dispensationsansøgninger ind". Det fremlægges således, at det stadig er naturligt for den enkelte landmand at have dem inde, men nu skal man så bare forholde sig til en omverden, der kræver at de kommer ud, og det gør man ved at søge dispensation.

Kalve blev også nævnt som en dyregruppe, for hvilken reglerne til tider tangerede "barnepigepjat". Som eksempel på dette blev nævnt, at man ifølge det nye kalvedirektiv skulle sikre råmælks-tildeling inden 6 timer; det blev nævnt som en vejledning, der var helt relevant som vejledning og naturligt tilhørte "god driftsledelse", men direkte tåbelig at skrive i en lovgivning. Rammerne for kalvene kan beskrives, og hensigten – at kalvene skal have det godt, dyrevelfærden skal være i orden – kan konkretiseres og relateres til rammerne, men derudover ville detaljerede regler blot i bedste fald virke overflødige og i værste fald hindrende for hensigtsmæssig indretning af nogle typer bedrifter.

Omvendt fremhævede andre, at det virkede særdeles u hensigtsmæssigt at lave regler, som lagde op til forholdsvis uprøvede måder at gøre tingene på – såsom at have flokke af kalve ude fra en alder af 3 måneder – uden at kunne give bedre vejledning om forskellige hensigtsmæssige og praktisk anvendelige måder at gøre dette på; reglerne kom på denne måde til at stå alene og tomme, forstået på den måde at man ikke kan henvise til anvendt og afprøvet praksis. Der blev givet udtryk for frustration over at man som fagfolk ikke kunne komme med gode råd og formidle erfaringer videre på dette område.

2.3.8 Kalvene ude af besætningen: eksport og salg af økologiske kalve

Flere af de interviewede personer fandt det paradoksalt og dobbeltmoralsk, at økologerne har stramme regler for, hvorledes kalvene skal fodres, opstaldes og holdes inden for den økologiske bedrift, men at de samme økologer sælger kalve til intensive kalveproduktionsbesætninger og/eller eksporterer dem. De rejste således spørgsmålet om, hvorvidt den økologiske driftsleder så at sige har et ansvar for "sine dyr" uden for sin egen besætning, og om man kan forsvare at holde den økologiske fane højt vel vidende, at de kalve, man sælger, måske skal leve et liv med meget medicine-

ring og levevilkår, som ligger fjernt fra de intentioner, som gør sig gældende inden for den økologiske driftsform.

2.4 Den økologiske malkekvægbesætning

Malkekvægbesætningen blev af mange beskrevet som relativt ukompliceret at lægge om til økologisk drift. Bortset fra medicineringsreglerne var der intet i reglerne, der virkede umiddelbart ulogisk. Der var heller intet, der adskilte den økologiske malkekvægbesætning væsentligt fra konventionelle besætninger. Nogle af dyrlægerne havde erfaringer med fodringsmæssige problemstillinger og deraf følgende stofskiftelidelser. Der var generelt erfaret problemer med yversundhed og "celletal" i varierende grad i forhold til den konventionelle drift. Dette afsnit vil blive meget opsummerende, idet mange af temaerne i det følgende afsnit (2.5) om oplevelsen af omlægning også vedrører malkekvægbesætningen, f.eks. diskussion om turbulens i forbindelse med staldbyggeri, omlægning af rutiner og tanker om nye avlsmål.

2.4.1 Erfaringer med sundhed og sygdom i malkekvægbesætningen under og efter omlægning til økologisk drift

Yverbetændelsesproblemer og problemer med høje og svingende celletal blev af stort set alle fremhævet som det dominerende problem i den økologiske malkekvægbesætning. Derudover beskrives lungeorminfektioner hos malkekøer som et område, der kan volde problemer i overgangsperioden.

De fleste dyrlægers erfaringer peger på, at spektret og niveauet af sygdomme stort set er uændret i den enkelte økologiske besætning, og nogle har erfaret, at niveauet bliver lavere inden for den samme gård i forhold til omlægning, men spektret, især med hensyn til infektionslidelser, er stort set uændret med størst vægt på mastitis og kalvediaré.

2.4.2 Stofskiftelidelser

Nogle af dyrlægerne og konsulenterne havde erfaring for, at niveauet af stofskiftelidelser faldt i de økologiske besætninger: "... vi står tilbage med mastitis, og det er også et problem, det er det. Det skal jeg ærligt tilstå. Men mange af de andre sygdomme skal vi ud og lede efter i dag. Jeg har fået en som er blevet omlagt her i år, , og da jeg så kom ned og snakkede om ketose med ham, så stod de og grinede, de to brødre".

Andre havde haft erfaringer med, at der i omlægningsperioden var problemer med at få foderrationen sammensat således, at den dækkede køernes behov. I enkelte besætninger var der konstateret "sult" og ketoseproblemer, som blandt andet blev løst ved at lade deres mælkeydelse falde til under det niveau, som de havde potentiale til. Hensynet til hvad der var "økologisk foder", "50% økologisk foder" og "ikke-økologisk foder" havde i omlægningsperioden været dominerende i forhold til, hvad der var hensigtsmæssigt for dyrene. De interviewede konsulenter mente, at der generelt ikke var problemer med at sammensætte en fornuftig økologisk foderplan. Det kunne dog i visse tilfælde være vanskeligt at sammensætte en foderplan med "omlægningsfoder".

Udviklingen med hensyn til stofskiftelidelser i den enkelte økologiske besætning skal ses i lyset af geografiske områder. Således var der meldinger fra Sjælland om en klar forbedring af dyrenes sundhedstilstand, og denne forbedring blev i høj grad tilskrevet en foderændring alene, fordi der blev brugt store mængder grovfoder i de økologiske besætninger, og det alene var nok til at forbedre sundhedstilstanden. Dette sammen med, at de kom på græs og fik motion hver dag havde i nogle besætninger stort set fjernet stofskiftelidelser.

2.4.3 De økologiske regler for malkekvægbesætningen

Reglerne vedrørende den økologiske malkekvægbesætning blev opfattet som relativt logiske (erfaringer og holdninger vedrørende regler om medicinering og tilbageholdelsestid i forbindelse med medicinsk behandling fremlægges særskilt i afsnit

2.4). De blev ikke forbundet med nogen risiko, og der var enighed om, at man forstod det logiske i dem. En eventuelt manglende forståelse af reglerne blev snarere ledt i retning af en manglende forståelse af, hvorfor reglerne ikke var strammere, fordi der i bund og grund ikke var noget, der gennem reglerne signalerede en stræben efter "bedre dyrevelfærd end de konventionelle besætninger".

2.5 Sygdomsbehandlinger og anvendelse af veterinære lægemidler i den økologiske besætning

Anvendelse af veterinærmedicin er et af de meget omdiskuterede punkter ved omlægning til økologisk drift. Begrundelserne for de eksisterende regler er omdiskuterede (og flere af de interviewede dyrlæger gav da også tydeligt udtryk for, at de var uden nogen veterinær begrundelse). De økologiske målsætninger og reglers indflydelse på daglig praksis er i særlig grad til diskussion, og behandlingstærskler og kriterier for dyrlægetilkald relateres ofte direkte til diskussionen om medicinanvendelse.

En af de mest fremtrædende bekymringer, der fra dyrlæge- og dyrlægeforeningsside var givet udtryk for, var om de eksisterende regler vedrørende anvendelse af veterinære lægemidler kunne give anledning til en utilstrækkelig anvendelse af behandlinger og/eller lægemidler (se f.eks. den før-omtalte leder i Dansk VeterinærTidsskrift).

Med én undtagelse vurderede dyrlægerne ikke, at der stod behandlingskrævende dyr i nogle af deres økologiske besætninger. Det blev dog nævnt, at enkelte omlæggere lige skal "prøve sig selv og/eller dyrlægen af". En tredjedel af de interviewede havde også hørt økologer, som havde fået det indtryk, at man "ikke behøvede at behandle, når man lagde om". De fleste indledte med at understrege den teoretiske risiko ved de gældende regler, men afsluttede med at de personligt ikke havde oplevet det. Dyrlæge E havde f.eks. altid oplevet, at behandling i besætningen blev overladt til hans faglige viden: "Jeg vil stadigvæk tro,

at der er nogle steder, hvor der bliver underbehandlet af økonomiske grunde også med hensyn til at de skal beholde mælken i 3 gange så lang tid. Det er jo en katastrofe, og det tåler bare ikke at se dagens lys. Jeg har bare ikke oplevet det her, og jeg tror sgu ikke rigtig på det - men jeg ved det ikke - jeg synes det ville være dybt tragisk hvis det foregik ... " Andre havde oplevet, at økologerne havde "pebet lidt" over tilbageholdelsestiderne, men ikke alvorligt.

Til gengæld fremhæves det, at behandlingstærskler - måske nærmere opfattet som handlingstærskler - ikke er blevet skærpet, så lever besætningerne bare videre med nogle sundhedsproblemer, som måske har eksisteret i mange år i de pågældende besætninger, f.eks. celletalsproblemer.

Dyrlæge N havde oplevet et "brud" i besætningerne hvad angik behandlingstærskler i omlægningsperioden i forbindelse med det såkaldte "økologisyndrom". Ifølge denne dyrlæge fandt folk selv ud af, hvor grænsen gik. Tråden blev taget op igen, dog med nogle unødvendige tab til følge, f.eks. en dårlig yversundhed, som det kunne tage 2-3 år at rette op på. Dyrlæge J beskrev dette som en mere permanent tilstand, at "*.. nogen begynder at acceptere de der klatter i formælken ...*". Den pågældende dyrlæge har oplevet celletalsproblemer i forbindelse med omlægning, som blandt andet tilskrives, at de pågældende landmænd synes, at det er "for bøvlet at bruge klude", og at de har en udpræget "jamen-det-går-jo-nok-holdning".

Det bliver også fremhævet, at det kan være svært at gennemskue hvad der egentlig sker, fordi en eventuel eksperimenteren bliver holdt "inden for murene", som udtrykt af dyrlæge F: "*... Ja, det er jo svært at vide, om de har ændret behandlingskriterierne, for vi får jo bare præsenteret det, som vedkommende har villet. Men det, der er blevet eksperimenteret med, det er helt klart, hvor lidt behandling man kan klare os med, og hvor de så selv egentlig har gået og observeret på hvordan det så gik bagefter ...*". Den samme dyrlæge fremhæver, at den landmand, som havde igangsat disse tanker hos ham, helt klart hørte til typen, der sidestiller dyrlæger med antibiotikabehandlinger, hvor han som dyrlæge gerne gik ind i andre typer behandlinger også. Han opfatter således den pågæl-

dende landmand som forholdsvis konservativ i sit syn på dyrlæger og nævner, at mange har dette meget konservative billede (koblingen dyrlæge-antibiotika) af deres dyrlæges rolle i besætningen.

En konsulent havde oplevet landmænd, som over for deres dyrlæge havde ytret ønske om såkaldt "alternativ behandling", men var blevet afvist. I stedet havde de vendt sig mod konsulenten for at søge råd om, hvor de kunne få viden om disse behandlingsformer. Et par af de interviewede dyrlæger anvendte homøopatiske behandlinger i praksis. En af disse var blevet motiveret til at interessere sig for disse behandlingsformer af økologer, som gerne ville have den type behandlinger, og han havde efterfølgende været på en række kurser.

En dyrlæge betragtede på sin vis de restriktive regler om medicinanvendelse som fornuftige i et større perspektiv, idet han havde erfaring med to besætninger, som havde overholdt almindelige tilbageholdelsestider, men alligevel fik en bøde for at have leveret mælk med penicillin. Han gik ind for, at tvivlen om hvor meget der reelt blev udskilt i mælken - ikke bare hvor meget der var målbart - støttede de nuværende økologiske regler.

Mange af de interviewede dyrlæger stillede sig uforstående over for medicineringsreglerne i de økologiske besætninger. Nogle følte sig - på egne og økologernes vegne - stødt eller skuffede over, at man ikke viste dem mere tillid eller gennem reglerne antydede, at de ikke kunne handle ansvarligt og/eller fornuftigt eller, at hverken de eller dyrlægen kunne administrere den almindeligt gældende lovgivning. Omvendt var der også enkelte, som fremhævede de gældende medicineringsregler som et stort aktiv for økologerne. Dyrlæge E stillede for eksempel spørgsmålstejn ved, om dyrevelfærden generelt er bedre i de økologiske besætninger end i de fleste konventionelle. Men alligevel mente han, at det kontrollerede medicinforbrug alene udgør et væsentlig argument for produkterne på linie med, at man ikke tilfører afgrøderne kemikalier: "*Men det man med sindsro kan gå ud og sige er, at "der bliver ikke brugt kunstgødning og der bliver ikke brugt sprøjtemidler osv."*. Og det er da også et

væsentligt argument, det vil jeg da så også sige, og at der er styr på medicinforbruget, altså."

Enkelte dyrlæger kommer ind på det værdifulde i, at man i besætningerne registrerede al sygdomsbehandling, også de behandlinger som den enkelte driftsleder selv foretog. På den måde ville man få et bedre udgangspunkt for diskussion. I den forbindelse blev det nævnt som værende relevant at gennemføre andre sundhedsrelaterede registreringer i den økologiske besætning som et grundlag for dialog og langsigtet opfølgning af sundhedstilstanden.

2.6 Karakteristik af omlæggere og omlægningsprocessen

2.6.1 Karakteristik af omlæggere og forskellige grupper af økologer

Dyrlægerne konkrete oplevelse af hvilke landmænd, der valgte at omlægge til økologisk drift, var forskelligartede. Man kan ud fra interviewene tolke det således, at der blandt de landmænd, der har omlagt deres drift inden for de seneste år tegner sig to "hovedgrupperinger": en type landmænd, der betragter økologien som en vej ud af en krise (næsten som "sidste stop før konkurs") og en gruppe af meget professionelle og ambitiøse landmænd, som ville gribe en faglig udfordring og var repræsenteret ved forholdsvis store, effektive og velholdte besætninger, grænsende til "ualmindeligt effektive besætninger". Udtryk som "industriøkologer" blev blandt andet brugt. Derudover tegnede der sig nogle "mellemtyper", som for eksempel en gruppe af landmænd, som ikke ønsker storbrug og bedre kan få det hele til at hænge sammen rent økonomisk ved at fastholde besætningsstørrelsen, eller evt. en kombineret besætning med malkekøer og et mindre svinehold eller lignende under økologiske produktionsvilkår.

En anden dimension ved gruppering af økologiske landmænd var også at de beskrives som "gamle" og "nye". I lyset af denne opdeling beskrives de gamle ofte som "idealisterne", "ideologerne", "foregangsmændene" og "pionerne" (*Konsulent I: ... men dem, der lagde om dengang, det var foregangs-*

mænd. Det var nogen, der vidste hvad de gjorde, hvis jeg kan sige det på den måde. Dem i dag det er alle mulige typer af landmænd ... "). Denne "idealistiske gruppe" af økologer forbindes hos nogle dyrlæger som nogle med et næsten religiøst forhold til deres landbrug, eller som udtrykt af dyrlæge J som modstiller de nyeste omlæggere med de gamle: *"... det er ikke sådan med hønsestrikk og i den stil...."*. De nye omlæggere beskrives i højere grad som nogle, der kan se en anden fordel i at omlægge til økologisk drift, typisk en økonomisk fordel eller en fremtidssikring med baggrund i en formodning om stigende salg af økologiske produkter. De fleste interviewede giver udtryk for, at motivationerne for omlægning "i nyere tid" efter deres opfattelse er meget blandede. En lignende gruppering signaleres i opdelingen i "LØJ-økologer" og "statsøkologer", hvor LØJ-økologer beskrives som "idealisterne" og "statsøkologerne" beskrives som mere "økonomiorienterede".

Flere af de interviewede dyrlæger og kvægbrugskonsulenter diskuterer, hvorvidt der eksisterer et reelt skel mellem "gamle" og "nye" økologer, og i givet fald hvorvidt dette skel har uheldige konsekvenser. En dyrlæge har oplevet dette skel blandt de økologer, han kender til, og oplever det som en meget uheldig spænding, der kan have "udefrakommende indblanding" som konsekvens. Han oplevede, at diskussionen drejede sig om nogle oprindelige økologiske grundprincipper, som han fandt det vigtigt ikke at give køb på. Økologiens grundprincipper blev ifølge ham i højere grad forstået og forsvaret af de ældre økologer: *... som er meget på vagt nu, fordi de sikkert er mere opmærksomme på f.eks. lobbyismekræfterne, industrien og kemikalieindustrien de vil stå klar til at sige at det her, det er helt harmløst, det bør vi tage med ind, det er et hjælpemiddel" (dyrlæge H).*

Andre har ikke oplevet en sådan splittelse mellem grupper af økologer, men oplever snarere, at "de gamle" hilser "de nye" velkomne, inddrager dem i erfa-gruppe-sammenhænge og samarbejder med dem i landboforeninger samt landøkonomiske og andre foreninger. De tager dem gerne "i lære".

Dét, at økonomien formodes at have været drivkraften bag mange omlægnings, diskuteres og

beklages næsten af nogle af de interviewede. Andre mener, at det er helt uomtvisteligt, at økonomien skal hænge sammen, hvis økologien skal bestå fremover, og at der ikke er noget mærkeligt i, at landmænd vil sikre sig, at de i det mindste ikke risikerer at gå fra hus og hjem, før de beslutter sig til en omlægning. Det gør dem ikke til dårligere økologer, som fremhævet af Dyrnlæge L: "... der er en hel masse af dem, vi kommer til, som helt klart ikke er økologer med hjertet, men de har set muligheden for at komme ud af bindestalden og så få 650.000 i tillæg, helt klart: Men så kan jeg også vende det om og sige helt klart at der er ikke en eneste, der har fortrudt, ikke en! Mange oplever at selvom økonomien er en drivkraft, kommer holdningerne til landbruget med, og oplevelsen af holdningsændring hos nyomlæggerne efter den tekniske omlægning fremlægges i næste afsnit.

Endelig fremhæver nogle af de interviewede, at økologerne ikke kendetegner sig ved noget særligt (dyrlæge E: "Jamen de er bare lige pludselig blevet økologer. Jeg mærker ikke stort ... der er ingen foregangsmand i vores klientflok, det er nogen, der er kommet på vognen"). I nogle af disse udsagn udtrykkes der således også en opfattelse af "den økologiske bevægelse" som en gruppe af landmænd, der så at sige banede vejen for andre, der så – under mere bekvemme omstændigheder og med mindre risiko og mere respekt/accept fra omverdenen – er sprunget med på bølgen. De kan ofte se, at "udviklingen går i den retning" (Dyrnlæge B: "De ser, at udviklingen går i retning af større gårde, de ser, at priserne på produkterne falder, og kan så også regne ud, at hvis de vil holde den levestandard, de havde før, så skal der tjenes noget mere, og det kan de jo ved at blive økologer ...").

2.6.2 Sundhedsmæssige problemer allerede ved omlægning

Flere af de interviewede dyrlæger og konsulenter har oplevet, at besætningerne går ind i den økologiske driftsform med sundhedsmæssige problemer i besætningen, f.eks. celletalsproblemer eller problemer med kroniske stafylokokyverbetændelser. Dyrnlæge A har således erfaringer med "dårlig start": "... hvis man starter med et dårligt materiale – man har celletalsproblemer i forvejen og jeg ved, at det er den type, der ikke er god til at registrere, det med discipli-

nen det mangler totalt. Hvis man starter med sådan et materiale, både menneskeligt og ko-materialet, så får man en hård start, tror jeg."

Gennemgribende sundhedsmæssige problemer ved omlægningen kan måske få flere uheldige konsekvenser efter omlægning og burde være løst før omlægningen. Dyrnlæge N udtrykte det således: "... hvis de har tid til at få indrettet nogle af de rutiner, de har brug for som økologer, inden de lægger om, så er der ikke så meget at arbejde med når de er økologer, for der er problemer nok...".

Samtidig var der også flere, som gav udtryk for at økologerne rent faktisk kom sygdomsmæssige problemer til livs "med knofedt": "knofedt og få lavet en ordentlig plan, malkeplan og rækkefølge, og være utrolig hygiejnisk og tage dem ud, tage ammetanter og lade dem gå ...".

2.6.3 Turbulens under omlægningen: tilvænning til mange nye forhold

Oplevelsen af udviklingen i besætningen i forbindelse med omlægning til økologisk drift er imidlertid meget broget. Nogle af de interviewede har oplevet turbulens under omlægningen. Denne turbulens relateres væsentligst til de ændringer, som omlægningen har ført med sig i nogle besætninger: nye staldsystemer (ofte overgangen fra bindestald til løsdrift med malkestald), besætningsudvidelser, græsning (køer og/eller kalve – især på Sjælland er omlægning forbundet med, at køerne skal ud, hvor de andre steder i landet ofte har været ude i de foregående år) og ændringer i foderplanen. Det fremhæves, at de fleste af disse problemer er "overgangsproblemer", som forbindelse med tilvænning til den nye driftsform og nye rutiner hos både dyr og mennesker.

Flere dyrlæger havde således svært ved at gennemskue, hvad der skete rent sundhedsmæssigt i forbindelse med omlægningen, fordi den var præget af f.eks. staldbyggeri og/eller besætningsudvidelse, som f.eks. dyrlæge C: "... om der har været færre tilfælde af sygdomme – det er jo svært at skelne en besætning fra at være 50-55 til at være 140 køer ... de(t) hænger sammen med – det tror jeg – hænger sammen med at besætningen bare er blevet større, som er et generelt

problem." Turbulensen i en besætning med en så markant ændring i besætningsstørrelsen er ifølge dyrlæge C væsentligst forbundet med uklarsvarsfordeling af opgaver, fordi der nødvendigvis må inddrages flere mennesker i pasningen af dyrene.

Nogle dyrlæger beskrev omlægningen i nogle af deres tilknyttede besætninger som "fuld af interimistiske løsninger". Således beskrev dyrlæge C indretningen af et interimistisk løsdriftssystem til kvierne med dybstrøelse, hvor måtten blev så høj, at kvierne skulle ligge på knæ for at æde. Generelt var tilvænning til at bruge f.eks. dybstrøelse til kælvkvier nævnt af flere som et typisk overgangsproblem. Klovpøje og overgang til spaltegulve hos køerne var væsentlige faktorer i denne "hårde overgangstid".

Områder, hvor problemer er blevet løst per rutine med f.eks. medicinsk forebyggelse, giver også anledning til "smæk". Parasitforebyggelse nævnes som et typisk eksempel, som udtrykt f.eks. af dyrlæge B: *"...det er som om vi skruer tiden 20 år tilbage, hvor vi skulle til at fortælle en del landmænd, at der var noget der hed løbetarmorm ... jeg tror det er fordi de har været så vant til, at man behandlede rutinemæssigt, at de helt har glemt, at der var et problem, og hvordan det udarter sig og hvor hurtigt det går ... det er ikke en ny holdning, det er et overgangsfænomen..."*.

2.6.4 Helt udramatiske omlægninger

Nogle dyrlæger havde absolut ikke oplevet noget dramatisk i forbindelse med omlægningen. De oplever ikke en umiddelbar forskel med hensyn til sygdomsmønster, og de oplever ikke tumult, produktionsnedgang eller større ændringer i besætningsrutiner; *"... de er bare lige pludselig blevet økologer ..."*. Denne udramatiske omlægning blev forklaret med velgennemtænkte rutiner og ændringer, dygtige landmænd, velforberedte landmænd, godt samarbejde med konsulenter og evt. dyrlæger og at det var "besætninger, der i forvejen var på toppen".

2.6.5 Familien: økologiens første skridt tages her

Enkelte dyrlæger og konsulenter nævnte, at de fandt det meget vigtigt at man blandt de mennesker, som var tilknyttet en besætning, var enige om at man gerne ville lægge om til økologisk drift. Dyrlæge N gav et eksempel på en relativt problematisk omlægning, hvor mange ting gik galt på grund af mandens stædige bestræbelser på at vise sin kone, at det kunne betale sig at blive økolog. Sundhedsmæssige problemer i besætningen blev derfor fortrængt indtil et tidspunkt, hvor de var meget vanskelige at arbejde sig ud af.

2.7 Dialog om besætningen, sundhed og rådgivning omkring og efter omlægning

2.7.1. Dialog med sundhedsrådgivere i forbindelse med omlægningen

Nogle af dyrlægerne fortalte, at de har haft en eller få økologiske besætninger i deres praksis, men først nu er ved at "finde ud af hvad det er", oftest fordi der bliver flere, som f.eks. dyrlæge H: *"For 5 år siden havde vi en rigtig langhåret besætning, familiekollektiv, der bare havde alle aspekterne, kartede uld, det var hvad vi havde og dem kunne vi så grine af eller lade være, men altså det henhørte sådan lidt under kuriositeterne, de betød ikke en pind for os økonomisk, men det var flinke og rare mennesker, men rent professionelt, fagligt, tog man sådan set ikke notits af det."* Eller dyrlæge A: *"... Vi andre må også se at følge med, for måske står der en dag 30% af vore kvægbesætninger og er økologiske"*.

Nogle af dyrlægerne giver udtryk for undren over, at de ikke helt naturligt bliver inddraget i omlægningsprocessen, og at landmændene tilsyneladende ikke selv kan se fordelene i at inddrage dem: Dyrlæge C: *"Det jeg synes, der kunne være fordelene, og det gælder i princippet enhver form for omlægning, og det gælder ham der lige uden for byen, der er ved at udvide fra bindestald med 80 køer til løsdrift med 150 køer. Jeg forstår ikke, at han ikke kan se fordelene i at sætte sig ned nogle gange i den periode, hvor han er ved at planlægge og indkøre det, at sætte sig ned og snakke med en dyrlæger og sige:*

hvilke sundhedsmæssige aspekter skal jeg tage højde for i det her? Det fatter jeg simpelthen ikke. At man ikke har den forståelse, at vi måske kan se nogle ting, som de ikke selv opdager. Og der er da nogle ting, som man for køernes skyld skulle se at undgå, ikke?

En anden form for inddragelse af dyrlægen kunne være mere formaliseret i forbindelse med planlægning af omlægningen i besætningen, hvilket påpeges af flere andre dyrlæger:

Dyrlæge F: "... der mener jeg, at det vil være meget mere naturligt, hvis dyrlægen var blandet ind i det, og var med til de møder ... hvis dyrlægen på en helt naturlig måde indgik i hele omlægningsforløbet, så ville dyrlægen også helt naturligt være en del af den måde, man kører en økologisk besætning på Så man kan sige, at det er landmanden og hans rådgivere, der omlægger den her besætning"

Denne dyrlæge havde oplevet, at den eneste udmelding, han havde fået fra en landmand i forbindelse med omlægning, var, at han blev bedt om at bruge medicin med en kortere tilbageholdelsestid, og derudover blev han ikke inddraget i diskussionen, hvilket han finder meget forkert. Han påpegede, at det på sin vis yderligere forstærker "kløften" mellem økologerne og ham, idet han bogstavelig talt bliver "kørt ud på et sidespor":

Dyrlæge F: ... i det omfang som vi involveres i de økologiske besætninger, jamen så kan vi så sige at vi er allerede udfaset når den er omlagt, for så kører vi kun som katastrofeberedskab, vi tilkaldes kun når alt andet kiksers: så ringer man efter dyrlægen, for "så er vi jo nødt til det".

Samme dyrlæge giver udtryk for, at han gerne vil kunne træde til og hjælpe, men at det er svært, hvis man bliver "holdt udenfor":

Dyrlæge F: "... hvis vi ikke bliver udfordret med de økologiske problemstillinger, jamen så er vi heller ikke gode til at løse de problemer, det ... så det er jo to veje, ikke, for i det øjeblik vi bliver udfordret, så går vi ud og søger oplysningerne, og vi får nogle erfaringer, som vi kan bære med til de næste. Hvis ikke vi bliver udfordret og hvis ikke vi får de erfaringer, jamen så kan vi ikke lære nogle nye ting med når der er andre, der får de problemer. Så på den måde hænger det sammen. Jo mindre vi bliver involverede i det, jo mindre kan vi, og jo dårligere vil vi være til at hjælpe, når problemerne er der..... og så hjælper det ikke noget, at man egentlig er faset ud og egentlig bliver betragtet

som et levn fra den konventionelle tid, som man nødvendigvis inddrager, hvis det hele klapper sammen."

Denne udmelding er i konflikt med udmeldinger fra et par af konsulenterne, der fornemmer stor interesse for at dyrlægen havde lyst til at gå konstruktivt ind i omlægningsforløbet, dog uden at have nogen erfaringer med dette. Dyrlæge B har fornemmet, at økologerne i det pågældende område forventede mere viden om omlægning, end han havde, og det satte dialogen lidt i stå. Han argumenterer for, at det er vigtigt, at dyrlægen ikke afviser signaler fra landmanden, og at dyrlægen starter en dialog, hvis den går i stå fordi han ikke har indfriet deres forventninger om viden om f.eks. kalvesystemer eller hvilke typer sengebåse, der er bedst. Han mener ikke, der findes "det der er bedst", for det afhænger af den enkelte besætning, og det kan man måske få snakket sig frem til i forhold til den enkelte besætning. I stedet giver han dem sommetider navne på andre, der har været ude i de samme overvejelser og beder dem tage kontakt, fordi det er godt at snakke sammen om det. Han mener, at det er vigtigt at tage sig tid til at få snakket, især i begyndelsen, også fordi det stimulerer til at de tager kontakt, hvis der kommer problemer i besætningen på et senere tidspunkt. Denne dyrlæge udtrykte i det hele taget stor lydhørhed overfor, hvad de ønskede af ham, samtidig med at han gav udtryk for, at "økologerne stillede krav som han havde lyst til at indfri".

2.7.2 Dialog om sundhed, sygdom og besætning efter omlægning

Diskussionen om hvorvidt behandlingstærsklen blev ændret i forbindelse med omlægning er tæt relateret til en diskussion om, hvorledes de sundhedskyndige samarbejdspartnere (dyrlægen og kvægbrugskonsulenten) i det hele taget bliver brugt. En af de interviewede kvægbrugskonsulenter havde oplevet, hvorledes arbejdet og anvendelsen af dyrlægen – set udefra – var blevet omlagt i en besætning, som havde været økologisk i knapt 10 år. Arbejdet var – ifølge denne konsulent – blevet mere "problemløsning i et større perspektiv" på besætningsplan, og i mindre grad akutte tilkald, og det drejede sig ofte om opgaver, som

den pågældende landmand havde draget både konsulent og dyrlæge ind i.

Der er – som allerede diskuteret – store forskelle i hvor meget/hvor lidt dyrlægen inddrages i om-lægningen og den økologiske besætning. Flere gav også udtryk for, at de blev brugt til "diskutere med" og til at være med- og modspillere i forhold til sundhedsmæssige problemstillinger, og det fandt de inspirerende og spændende. Dyrlæge E fortalte, at nogle økologer brugte ham stort set ikke og andre brugte ham rigtig meget og ville gerne diskutere:

MV: ... når du så kommer ud til dem på gårdene, hvordan oplever du så dialogen?

Dyrlæge E: ... jamen man kommer meget længere med at kritisere i gåseøjne, altså komme med forslag til forbedringer hvordan man kommer ud af et eller andet problem, det er nemmere, især på de der kontroversielle områder som medicinforbrug og dyrevelfærd, de har lidt større forståelse for at tage en kritisk op og snakke med en om det, ..., og de spørger også mere, hvis de skal lave staldene om eller bygge, de spørger ofte meget, også meget mere end de andre. ... de benytter sig nok bedre af den viden, der eksisterer, og som folk rundt omkring besidder.

Flere af de interviewede dyrlæger var bevidste om at de bevægede sig ind på et område, som de ikke havde mange erfaringer med. Enkelte påpegede behov for en mere systematisk læreproces Hvis man er flere, som er involveret – f.eks. en dyrlæge og en eller flere konsulenter - i løsningen af et problem, kunne det være nyttigt at gøre det til en vane at sætte sig ned efterfølgende og evaluere om man greb ind i tide, hvad der var godt, hvad der kunne have været anderledes og/eller bedre.

Enkelte dyrlæger gav udtryk for usikkerhed over at bevæge sig ind i "ukendte områder", som dyrlæge D udtrykte det: "... Jeg synes ikke jeg er konservativ over for, hvad skal vi sige, nye løsninger, men jeg vil nok sige, at nogle gange kommer det til at virke sådan, fordi økologer og økologisk produktion tit har været holdningspræget og mindre realistisk, eller mindre realitetspræget, man kan jo sige, at der er mange ting i det regelsæt, som man kan sige at hvorfor har man lavet det sådan? ... Dét, der langt hen ad vejen styrer os, det er jo, at vi er vant til, at vi ikke tager noget i anvendelse eller givet noget råd, som vi ikke har dokumentation for ... 'der spørger

man en fagperson, og vi skal ikke tro, vi skal vide, og hvis vi ikke ved, så er det bedre at holde (vores) kæft ...".

Det blev også af flere fremhævet som "sjovt at blive brugt", som f.eks. af dyrlæge E: "Det er jo en sjov måde at blive brugt på. Altså jeg synes det er sjovt. Det er tidsrøvende ad Pommere til, og det er besværligt, og man skal forberede sig godt, man skal vide hvad man snakker om, men det er sjovt, det synes jeg det er, og man kan virkelig flytte noget..." Dyrlæge L påpegede, at man som dyrlæge havde noget at tilbyde hvis man ville: "Hvis man som dyrlæge vil ind i de systemer, og der tror jeg vi har noget at tilbyde, og de er jo meget specialiserede og det gælder jo hele vores hverdag! Jeg tror ikke man kan leve af efterbyrder og yverbetændelser i fremtiden, og det kan vi jo kun glæde os over. Så kan man diskutere, hvordan man skaber ordentlig økonomi, også fra dyrlægesiden, og det er meget relevant ... der er ikke noget der giver så god en økonomi som at behandle efterbyrder hele formiddagen. Men det andet er sjovt og lidt spændende, og de er sgu ikke sådan lige ... man kan sgu ikke fyre fra hoften og sige, at sådan er det lige!"

Det positive og nødvendige i at man inden for en gård bruger andre rådgivere med andre indfaldsvinkler og ekspertiseområder blev fremhævet. I nogle tilfælde var samarbejdet mellem de involverede rådgivere – inkl. dyrlægen – tilsyneladende problematisk inden for den enkelte gård. Der blev fra begge sider givet udtryk for et behov for en bedre fornemmelse af en "arbejdsdeling" og viden om, hvordan man reelt kunne bruge hinanden. Flere dyrlæger gav udtryk for frustration over, at de jævnligt kontaktede konsulenten for at inddrage vedkommende i en eller anden problemstilling i en besætning, men de var til dato ikke blevet kontaktet af konsulenten og følte sig derfor oversete. Omvendt udtrykte et par af konsulenterne frustration over, at der var nogle områder, som var oplagt "veterinære", f.eks. kalvesygdomme og coccidiose, der ikke fik megen opmærksomhed af dyrlægerne, som i stedet koncentrerede sig om mineral- og fodertildeling, som var mere "konsulentorienterede". Bevidstheden om ikke at opbygge "store forkromede systemer" var stor hos mange af de interviewede.

Flere dyrlæger udtrykker stor frustration over at skulle være vidner til forhold i de økologiske be-

sætninger, som de mener er dyrevelfærdsmæssige betænkelige, og at de pågældende besætninger ikke vil gå ind i sundhedsrådgivning af nogen art. De finder, at dialogen er nødvendig og undrer sig over, at økologerne ikke føler et behov for den. De fleste interviewede dyrlæger gav endvidere udtryk for, at de var overbeviste om, at mange økologer kunne hente noget ved at gå ind i en sundhedsrådgivningsordning og få en partner med "udefrakommende øjne" ind på gården en gang imellem. Ud over "daglig rådgivning" og den ovenfor nævnte rådgivning, specifikt i forbindelse med omlægningen og problemløsning af f.eks. celletalsproblemer, blev der konkret nævnt områder som rådgivning i forbindelse med staldbyggeri, hvor man med sundhedsmæssige øjne så anderledes på opstaldningen af ungdyr, end bygningskonsulenterne gjorde. Der var blandede meninger om fordelene i at gøre sundhedsrådgivning obligatorisk, og de fleste udtrykte, at rådgivning skulle være frivillig for at være frugtbar.

2.7.3 Behov for efteruddannelse i forbindelse med rådgivning af økologer

Der blev udtrykt behov for at kende til grundlaget for de økologiske besætninger, at kende reglerne og rent fagligt blive bedre rustet til at klare nogle af de specielle økologiske problemstillinger, f.eks. kalveområdet. Dyrlæge B mente, at der var stort behov for at få åbnet øjnene for "utraditionelle løsninger", og at det blandt andet skulle gøres gennem efteruddannelse. Dyrlæge A mente, at man som dyrlæge trængte til noget mere faglig viden for at kunne tilbyde noget i en diskussion med økologer. En idé med at sætte sig sammen med økologer, f.eks. i erfa-grupper, ville være dårlig, fordi man som dyrlæge ikke havde noget at tilbyde "... at jeg gerne vil have noget mere baggrund for at komme og diskutere. Det har jeg ikke rigtig.... Det er jo ikke for at vi skulle lære af de økologiske landmænd, at man skulle komme i sådan en (erfa-gruppe, red.)."

Enkelte dyrlæger nævnte behovet for efteruddannelse af økologerne, blandt andet inden for levnedsmiddelmæssig kvalitet og -hygiejne. De fleste pegede ikke på nogle specielle områder. Dyrlæge A mente ikke, det var et dyrlægeanliggende: "...det mener jeg er et internt problem for økologerne, hvis de skal have

uddannelse, det synes jeg ikke er vores problem at sørge for det. Det må de ordne inden for egne rækker". Dyrlæge E påpegede, at det ikke var et spørgsmål om "skolebænk", men om at se på dyr, og det skal læres, hvis man ikke har det med i forvejen: "... der kommer jo også mange nye landmænd, som ikke har haft med dyr at gøre. Så det er vigtigt på landbrugsskolerne, at det ikke bare er objekter, som kommer med i det, men at de bruger noget tid på at stå og kigge på dem og snakke om dem og se, hvor dejligt det ser ud her. Den oplevelse, den er vigtig. Og så skal de selvfølgelig også i deres uddannelsesforløb hen nogle steder, hvor det er nogle ordentlige bønder, de kommer hen til, som behandler deres dyr ordentligt. De skal ikke lære alle numrene".

2.7.4 Informationer om regler: hvem har ansvaret for at man kender driftsfor- mens regler?

Flere dyrlæger havde ofte stået og manglet oplysninger om, hvad de måtte bruge og hvad de ikke måtte bruge i økologiske besætninger, og havde oplevet at give råd, som landmanden ikke kunne følge, fordi det var forbudt i økologiske besætninger (f.eks. nogle elektrolytblendinger, fodermidler og sødmælkserstatninger). I forbindelse med sådanne hændelser følte en af dyrlægerne sig selv-sagt lidt til grin:

Dyrlæge F: Jamen, det er jo med til at diskvalificere mig, at jeg ikke kommer med en ordentlig vejledning fordi jeg ikke har de rigtige informationer

Ansvaret for at dyrlægerne generelt ved så lidt om de økologiske regler blev tilskrevet forskellige organer. Den Danske Dyrlægeforening lå inde med alt materialet uden at sende det, blev det fremhævet. Andre mente, at det var myndighedernes ansvar, eller at det var et område, som skulle varetages af Landbrugets Rådgivningscenter. Et par af konsulenterne havde ikke haft kontakt med dyrlægerne i forbindelse med omlægning og havde ikke indtrykket af, at dyrlægerne var særligt interesserede i det, og at de blot var irriterede over reglerne og helst ville fortsætte med bare at komme og behandle. Konsulent P lagde ansvaret for information af dyrlægen delvist over til dyrlægerne selv ud fra en formodning om, at man opsøger information om det man er interesseret i: "det skal dyrlægerne måske for deres egen skyld

blive bedre til at holde sig ajour med." Dyrslæge L mente at den enkelte dyrslæge simpelthen skulle gå ud og gribe fat i folk og gå i dialog. Selv havde han fået en viden om den økologiske driftsform ved at være opsøgende: *"Jamen, det gælder vel alt, enten så er du engageret, eller også er du ikke engageret i det"*. Han gav således udtryk for, at dyrslægerne selv burde være interesserede, opsøgende og initiativtagende.

2.8 "Den økologiske proces"

2.8.1 "Den økologiske proces"

Konsulenterne og de dyrslæger, som gennem længere tid havde været tilknyttet økologiske besætninger, beskrev fra flere vinkler en ændringsproces, der skete under omlægningen til økologisk drift. Den blev kort sagt beskrevet som en "formel/teknisk/økonomisk omlægning" efterfulgt af en "omlægning, hvor hjertet var med", altså en omlægning som i højere grad omfattede tankerne og en selvstændig implementering af "økologi", så den passede til lige præcis denne gård. Der blev givet eksempler på økologiske landmænd, som i året efter omlægning gled fra en tilværelse med LVK-dyrslæger eller medicin "af egen import" over til en øget bevidsthed om medicinforbruget, evt. hjulpet på vej af omgivelsernes mening om at "have rent mel i posen". Det er dog ikke blot på dette område, men generelt at økologerne ændrer holdning om mange ting på gården:

Konsulent I: "... altså først gør de sådan som de plejer at gøre, og det er jo egentlig ret naturligt, de skal begynde at have hjertet mere med i omlægningen Fra begyndelsen var jeg ikke spor i tvivl om at de lagde om fordi der var nogle kroner i det... og så lever de sig meget mere ind i det, det kan godt være ... det går jo ikke så galt med deres marker og det går ikke så galt med de og de ting, og så ændrer de sig positivt over i den retning, de ændrer sig indeni også, det er skægt at opleve "

Flere af de interviewede påpeger, at denne proces også involverer husholdningen. og familiemønstre. Overvejelser om værdien i at bevare et kulturlandskab med græssende køer indgik også i disse overvejelser, der nærmest kan karakteriseres som "en helhedsbetragtning af værdier, som er

tilknyttet landbruget". Flere fremhævede også, at efter en periode med usikkerhed om, at det nu også kunne lade sig gøre og måske samtidig lidt "brydninger" i forhold til naboer, så vendte "landmandsstoltheden" tilbage og var ofte endnu stærkere end før, som udtrykt af konsulent M: *"Der går de ber 1-2 år, så er de egentlig vældig stolte af det, og der er efterhånden ikke mere ukrudt på gårdspladsen end alle mulige andre steder."*

Enkelte dyrslæger havde ikke oplevet "den økologiske proces", og på spørgsmål om hvordan de oplevede deres økologer, blev der f.eks. svaret af en dyrslæge, at "det var forskelligt, men det var ikke sådan noget med hønsestriik" og senere af samme dyrslæge: "Jeg tror at mange af dem, vi har, det er industriøkologer, som er drevet af en god portion økonomiske overvejelser, og det er da også nødvendigt...". Der gives således her eksempler på en gruppe økologer, som ikke opleves som "i forandring". Nogle af disse økologer havde været omlagt i op til 8 år, så det var ikke nyomlæggere, som stadig havde travlt med at få hverdagen til at fungere. Det anvendte udtryk "jeg tror" samt at denne dyrslæge karakteriserer dem i kraft af noget, som de IKKE er kan pege på, at den pågældende dyrslæge ikke på interviewtidspunktet har været i stand til at karakterisere, hvad de så var, og derfor selvsagt heller ikke hvorvidt der er sket en forandring. Disse aspekter vil blive behandlet senere i dette kapitel

Nogle gav udtryk for bekymring for, at den økologiske bevægelse ville blive splittet i "idealist-ster/ideologer" og "økonomiøkologer". De dyrslæger og konsulenter, som havde oplevet en omlægningsproces, hvor den enkelte landmand havde ændret sine rutiner og handlinger, udtrykte generelt ikke den bekymring. Ifølge dem var det ikke utænkeligt, at den økologiske bevægelse og dens mål og værdier ville ændres henad vejen, men den enkelte omlægger får alligevel efterhånden en anden "holdning" og fokuserer ikke kun på "økonomi", som f.eks. konsulent P udtrykte: *"Jeg plejer jo at sige, at når de først er lagt om med pengepungen, så bliver de lagt om i hovedet i årene efter ... et sjovt eksempel var de to nyeste, da de kom med ... som økologer. De var meget økonomisk fikserede den første vinter, men det fik s... hurtigt ende! Da de først så, hvor godt det gik. ...*

Det der (med splittelse mellem gamle og nye økologer.red.) det er jeg slet ikke bange for, det må vi bare acceptere." Konsulent M mente ligeledes, at denne splittelse ikke er der: "(splittelsen mellem gamle og nye, red.) den er der ikke! Fordi de gamle, de første, de er jo også interesserede i, at der kommer flere til på den vogn for også at blive en større flok".

2.8.2 At lære af egen praksis er en del af "den økologiske proces"

Som nævnt i citatet af konsulent I og konsulent P i afsnittet ovenfor fremmer det tilsyneladende den økologiske proces at se, at det ikke går galt under omlægningen, som også udtrykt af dyrlæge E: "... det fortæller de også, sådan når vi sidder stille og roligt og snakker med hinanden, de går egentlig utroligt meget op i deres markebrug og de nye præmisser ... de der skrækkhistorier, de får at vide, inden de lægger om til økologi, og jeg ved ikke, hvor de får skrækken fra, men det er måske nogle andre etablerede, at nu går roemarken til i ukrudt og de kan ikke styre dit og de kan ikke styre dat, det er mit indtryk, at det passer ikke, det er ikke det, de fortæller os ... ". Nogle omlæggere har med andre ord tilsyneladende nogle meget "mørke forventninger" til, hvad der kan ske under omlægningen, og det går efterfølgende slet ikke i opfyldelse. Det påvirker så processen således, at nervøsiteten afløses af et overskud til at "tænke over det" og "få hjertet med". Troen på sig selv får de først, ifølge dyrlæge B, ved at, se at det kan lade sig gøre: "...når de kan se, at det kan lade sig gøre uden den store indsats rent kemikaliemæssigt og sådan noget, så begynder de også – så får troen også næring ved beviser".

Dyrlæge N beskrev i forbindelse med sin beskrivelse af "økologisyndromet", der væsentligst bestod i, at de "prøvede hvor godt de selv kunne klare sig", at de oplever, at der sker et knæk, hvorefter de selv tager initiativet til at få noget gjort ved det – herunder at tage kontakt til dyrlæge og konsulenter – hvorefter de får det rettet op og derved også selv får en stærkere fornemmelse af, hvad det vil sige at være økolog. Dyrlæge A havde haft den samme erfaring: først prøvede de "at slippe udenom", men så opsøgte de viden og rådgivning, da det var gået galt.

2.8.3 Ingen pludselige velfærdsforbedringer i forbindelse med omlægningen

Der var generel enighed om, at forskellen mellem "konventionel" og "økologisk" ikke var umiddelbart synlig, som udtrykt af dyrlæge E: "Men det er ikke sådan, at jeg kan sige, at dagen før den første i den og den måned var manden ikke økologisk. Dagen efter var han. Hold kæft, hvor har det forbedret dyrevelfærden. Sådan er det altså ikke. Overhovedet ikke. De opfylder bare de regler der.". I lyset af ovenstående diskussion af "den økologiske proces" som en længerevarende proces forekommer det rimeligt og logisk, at forandringen ikke sker fra dag til dag. Det fjerner dog ikke den erfaring, som de fleste havde gjort sig om, at det er svært at se forskel på økologiske og konventionelle besætninger. Flere af dyrlægerne udtrykker dog også, at man over længere tidsperioder ikke bemærker den helt store forskel. Ikke at dyrene har det dårligt, men der sker bare ikke så meget nyt.

Dyrlæge J udtrykker – blandt andet gennem sit ordvalg – at han bestemt ikke er imponeret over "forandringerne" i de økologiske besætninger: "Ja, de har jo bygget forskellige skure, de kan motionere i, og maskinhallen og sådan. Men driftsformen er mere eller mindre den samme, det er mit indtryk, og det der mandens management også, gennemgående". Intet var forandret i dyrlægens arbejde i de økologiske besætninger, som den pågældende praksis var tilknyttet. Nogle økologer havde tilmed opsagt deres sundhedsrådgivningsaftale i tilknytning til omlægningen (men bibeholdt reproduktionskontrol), og dyrlægen tvivlede på, at "de få ting, der var blevet diskuteret i disse besætninger", var blevet tillagt nogen vægt.

2.8.4 De små skridt eller det store spring?

Flere af de interviewede stillede spørgsmålstegn ved, om økologerne nu også var radikale nok, og om den økologiske besætning adskilte sig tilstrækkeligt fra den konventionelle besætning.

Med udgangspunkt i erfaringer fra økologiske besætninger var der omvendt også flere, der havde oplevet radikale forandringer i forbindelse med omlægningen og perioden herefter, men vi havde bare en tendens til at se forandringer over alt for

korte perioder. Set over en årrække og i lyset af den proces, som i det ovenstående blev kaldt "den økologiske proces", blev det fremhævet, at summen af forandringer alligevel var ganske stor: nye opstaldningsforhold for kalve og kvier, ofte også for køerne, nye fodringsrutiner og rutiner, som i stigende omfang blev tilpasset den enkelte besætning. De laver nogle gennemgribende og til tider dyre forandringer, og tankerne følger med.

2.8.5 Samarbejdspartnerens "økologiske tendenser"

I lyset af disse interviews forekommer det også aktuelt at tale om, at dyrlægen eller konsulentent gennemgår en "økologisk proces", ligesom landmanden gør det. Hos nogle startes denne proces og tankerne omkring den økologiske driftsform med kontakten til landmænd før, under og efter omlægning. Hos andre er en forståelse af den økologiske driftsform startet "parallelt med den økologiske bevægelse". Dyrlæge H har gennem kontakt til kolleger erfaret en stigende grad af ubehag og væmmelse over landbrugets udvikling, og det støtter i høj grad en sympati og interesse for grupper af landmænd, som erklærer andre mål.

De økologiske regler og målsætninger vurderes således af flere dyrlæger umiddelbart helt i overensstemmelse med dyrlægernes grundlæggende mål. Således fandt dyrlæge E det meget forkert, hvis dyrlægefaggruppen havde signaleret manglende interesse eller afstandtagen fra den økologiske driftsform: "*Altså økologien, hvis ikke de har taget den alvorligt, så er der noget ravsuskende galt, for det passer jo meget godt ind i den faggruppes idealer for brug af medicin og resistensudvikling og dyrevelfærd, det må man sige...*".

Dyrlæge H's oplevelse med baggrund i overvejen- de svinepraksis er, at dyrlæger i højere grad end tidligere er motiverede til at gå ind i diskussionen om økologisk jordbrug fordi de har været vidne til en produktionsform, der bliver mere og mere intensiv og hvor dyrene presses meget: "*... der har været den der – dyrlægernes - stigende væmmelse over produktionsformer, man kan sige: nu er det nok! ... Det der med den helt hæmningsløse brug af antibiotika, det accele-*

rerede meget voldsomt, der var tetracyclin hist og pist og alle vegne, og da kom den sunde reaktion".

2.9 Økologi, landmandskab og ansigtet udadtil

2.9.1 Besætningens rolle på den økologiske gård

Et af udgangspunkterne for hele dette arbejde i vidensynteseprojektet har været et ønske om mere fokus på besætningen i den økologiske bedrift, og følelsen af behov for at afklare besætningens rolle i økologien samt økologiens rolle i besætningen. Meldingerne fra interviewpersonerne var også blandede, hvad dette emne angik. Dyrlæge H udtrykte således direkte, at i forhold til de grundlæggende økologiske værdier var "husdyrholdet blevet hægtet på, som et appendiks".

Konsulenterne talte generelt ud fra en bredere baggrund, hvor de i højere grad var vant til at arbejde med omkringliggende problemstillinger i forhold til besætningen. Det var konsulent I's oplevelse, at der var koncentration om besætningen:

Konsulent I: Jamen, de koncentrerer sig om dyrene. Altså, markdriften bliver forenklet, og de får mere tid til noget andet. De kan jo gå ind i noget med grønsager, men det bliver først, når de har overskud til det, det bliver ikke det første år ... de får mere tid til opsyn og dyrene, og de får et andet staldsystem nogle af dem, og de har dyrene ude og kvierne går måske i en plansilo eller noget...

De fleste dyrlæger gav også udtryk for, at med deres kendskab til økologerne så var kvæget bestemt i centrum, såsom følgende udsagn: "*... men de har køerne, fordi de kan lide køer. Altså, det er kvægfolk. Og kvægfolk det er kvægfolk!*"

Nogle af dyrlægerne havde fået det indtryk af de økologiske bedrifter, at de udelukkende stræbte efter at avle uden sprøjtemedler, og at visionerne var små på eksempelvis dyrevelfærdsområdet og det levnedsmiddelhygiejniske område, som f.eks. udtrykt af dyrlæge J: "*Ja der er meget små visioner på det dyrevelfærdsmæssige, de er små. --- Man tænker ikke på godt landmandskab*".

Konsulent G udtrykte skuffelse over at økologerne ikke gjorde noget særligt ud af besætningen og sagde, at det måtte være det næste skridt for den økologiske bevægelse at få snakket dyrene igenem. Der var ifølge denne konsulent behov for, at hele den økologiske bevægelse startede en "generel omlægningsproces i tænkningen omkring de økologiske besætninger": "... så jeg føler egentlig som om at det er fordi at så langt er vi ikke kommet, vi er bare på sådan et omlægningsstadium med husdyrbruget endnu ... ". Denne konsulent mener, at økologerne burde være meget mere vidtgående i deres krav og diskussioner, f.eks. om antal drikke- og ædepladser: sådan nogle ting skulle bare være i orden i de økologiske besætninger, således at dyrene ikke bliver stressede. Ligeledes med 100% økologisk foder, hvor flere af de interviewede mener, at det er noget, der skal arbejdes på.

2.9.2 Det gode landmandskab som en væsentlig nøgle til god dyrevelfærd

Der var stor enighed blandt de interviewede om at overholdelsen af reglerne i sig selv ikke var en garanti for god dyrevelfærd og umuligt kunne være det. Landmandskabet blev fremhævet som afgørende for hvorvidt økologerne var "gode økologer" eller ej:

Dyrlæge A: "Det menneskelige gælder i alle besætninger, lige meget om det er økologer eller hvad. Det er det menneskelige aspekt, det til syvende og sidst handler om. Fordi man er økolog, er der ikke nogen garanti for, at velfærden er i orden, selv om rammerne er der, derfor kan man godt passe sine dyr dårligt."

Til gengæld blev det så også fremhævet, at man som økolog i højere grad er overladt til sine "evner som landmand", hvilket også fremgår af ovennævnte udsagn om at "landmændene får et løft og nogle faglige udfordringer". Konsulent P udtrykte det således:

Konsulent P: "Og når man bliver økolog, så kommer driftsledelseevnen meget kraftigere til udtryk. Både i stald og mark. Dem, der er virkelig gode driftsledere, de bliver virkelig løftet når de bliver økologer, og de får virkelig noget for det. Der kan man virkelig se at de håndterer tingene, også selv om ... jamen de kan ikke bare lave nogle kortslutninger i mark eller stald, så ...".

Hele denne diskussion om hvorvidt de økologiske landmænd er dårlige eller gode – eller evt. "bedre" – driftsledere skal også ses i lyset af, hvad dyrlægerne og konsulenterne betragter som "godt landmandskab". De fleste af de interviewede dyrlæger og konsulenter, som kom ind på dette, side-stillede "godt landmandskab" med nogle personlige egenskaber, som i det væsentligste handlede om årvågenhed, omsorg, konsekvens i sine handlinger, overblik og kort sagt "pasning af sine dyr", eller som udtrykt af dyrlæge D: "... godt landmandskab det er ikke at lade noget ugjort...".

2.9.3 Store, lyse løsdriftsstalde og god fodring - en anden væsentlig nøgle til god dyrevelfærd

Nogle af de interviewede dyrlæger og konsulenter nævner som et andet væsentligt element i diskussionen om god dyrevelfærd den "robuste ramme" i form af løsdriftsstalde, dybstrøelsesstalde, lys, luft og enkle, drøvtyggerbaserede fodringssystemer. Dette relateres heller ikke direkte til den økologiske driftsform, som f.eks. fremsat af dyrlæge L:

Dyrlæge L: "Jamen altså jeg skelner ikke så meget mellem økologiske besætninger og andre besætninger, for jeg mener, at det vigtigste er, at de kommer ud i de store løsdriftsstalde, altså rent sundhedsmæssigt. Det er ikke et spørgsmål om de er økologer eller ikke økologer. ... Primært det der har gjort den store forskel, det er ikke økologien, det er de store lyse stalde med en masse luft i ...".

Dyrlæge E: "Det, der imponerer mig dyrevelfæremæssigt, det er dem, der bygger en ny løsdriftstald, og det er ligegyldigt om det er økologer eller ej. Der rykker det noget!".

2.9.4 Når økologerne er "dårlige landmænd"

I interviewene gives også eksempler på "dårlige landmænd". Som det fremgik af ovenstående afsnit om omlæggertyper, karakteriseredes der en gruppe af landmænd, hvis hovedmotiver for omlægning nærmest var, at "det var sidste chance før konkurs". I det følgende vil denne gruppe af

landmænd, som omlægger til økologisk drift, blive diskuteret fra forskellige vinkler.

En af de interviewede kvægbrugskonsulenter har den erfaring, at det måske ikke altid er "de bedste landmænd" der lægger om. Nogle landmænd kan have fået udfordringer og "knæk". Den pågældende konsulent har oplevet, at landmændene får et "løft" under omlægningen. Det gør de ved at lære af deres egen praksis – som diskuteret ovenfor i forbindelse med "den økologiske proces". De får også mere tid og ro, i og med at de måske får mere enkle stalde og fodringsprincipper, og dels får de nogle faglige udfordringer:

Konsulent I: ... Han får simpelthen et skub bag, og siger, det det her skal simpelthen have en skalle ... han har en anden holdning, når han går ind i det. Dem har vi også nogle af, og det synes jeg er spændende, for ellers kunne de godt gå i stå, ikke, og køre sådan et almindeligt landbrug, men de synes egentlig, det kunne være meget sjovt at ændre sig..."

De fleste dyrlæger gav udtryk for sympati over for bestræbelser på at ville have en god dyrevelfærd i sin besætning. En dyrlæge udtrykte det således, at dét, han respekterede ved den økologiske driftsform, var, at "de ikke accepterede den mindste fællesnævner", og han påpegede risikoen ved at man lempede reglerne "for at få plads til flere". Flere andre gav imidlertid udtryk for betænkelighed netop over for den kendsgerning, at man efter deres opfattelse accepterede besætninger, hvor dyrevelfærden ikke var specielt god. Der var således flere meningstilkendegivelser om, at nogle landmænd måske skulle afvises som økologer før de lagde om, det vil sige at der blev stillet nogle krav om, hvorledes sundhedsniveauet skulle være i en besætning før den "fik lov til at lægge om". Der var stor enighed blandt de interviewede dyrlæger og konsulenter om, at såfremt der eksisterede "dårlige økologer", udgjorde det en meget stor risiko for at skabe tvivl om troværdigheden af den økologiske driftsform på trods af, at det var uretfærdigt over for de landmænd, som var dygtige, tog økologien alvorligt og gjorde et godt driftsledermæssigt arbejde. Der var imidlertid ikke enighed om hvilke konsekvenser, det skulle have for de pågældende "dårlige økologers" fortsatte eksistens som økologer eller som landmænd. Nogle

mente, at de skulle have hjælp og støtte til at blive bedre. En af de interviewede kvægbrugskonsulenter mente, at man kunne bruge økologien på at rette op på folk og gå i et nært samarbejde med dem, fordi man grundlæggende ikke skulle "tabe folk på gulvet". Andre mente, at reglerne skulle strammes, således at de ikke kunne være en del af driftsformen, og nogle mente, at de skulle "smides ud":

"MV: Hvad skulle konsekvensen så være?"

Dyrlæge K: Altså, hvis jeg skal være meget barsk ... så en tørrer, der ikke kan slå som i, han kan sgu ikke være tørrer. Det må man altså være så barsk at sige. Man kan ikke have en skolelærer, der ikke kan lide børn eller ... det går bare ikke. Vi kan heller ikke have en driftsleder, der ikke kan se på dyr. Så må de luges ud."

Dyrlæge J fremhævede ligeledes behovet for at "stille krav til, at dyrevelfærden er i orden" ved omlægningen ud fra en antagelse om, at såfremt de ikke kan passe dyr før omlægningen, så kan de nok heller ikke efter. I modsat fald "punkterer man hele systemet".

Som det fremgik af ovenstående, var der en del af dyrlægerne, der tilsyneladende snakker meget med deres klienter, også om deres bevæggrunde for at omlægge til økologisk drift. Men ikke alle dyrlæger gik i dialog med de driftsledere, som de ikke mente levede op til de økologiske mål eller regler. Dyrlæge J mente f.eks. ikke, at det var hans opgave at indlede en dialog, hvis en af de landmænd, han mente var en "dårlig driftsleder", besluttede sig for at lægge om til økologisk drift:

MV: Hvad kunne man så gøre, når de beslutter sig for at lægge om? Hvad gør I?

Dyrlæge J: Vi slår 7 kors foran os. Nå, men det er et frit land, vi lever i.

MV: Jamen, hvad går I ind og snakker med mennesket om, som står bag? Holder I dem op på et eller andet i en dialog?

Dyrlæge J: Jamen, det er dem, der er mindst til dialog. Ja, men jeg har da også diskuteret det her med mange af dem, mange af dem vi kalder gode landmænd, at det er forkasteligt at de har dem i deres flok. Men de har jo ingen regler vedrørende dyreregler om etik. Det med græsning fremmer jo ikke dyrevelfærd som sådan.

MV: De dårlige driftsledere, hvis du går i clinch med dem og siger, hvad du synes, hvad svarer de så? Hvad er deres opfattelse af dyrevelfærd, og deres målsætninger?

Dyrlæge J: Jamen det har jeg ærlig talt ikke spurgt dem om. Det er måske heller ikke min opgave.

2.9.5 Forholdet til nabo og kolleger under omlægningen

Naboernes "årvågenhed" i forhold til kollegers omlægning blev nævnt af flere, men de fleste udtalte dog i denne forbindelse at "det ikke var så slemt nu som for 10 år siden" med hensyn til at blive "ugleset".

Erfaringer med erfa-grupper var blandede. Et par dyrlæger fremhævede værdien af, at de lokale økologer forblev i erfa-grupper med både konventionelle og økologiske landmænd. Det forhindrede "kultdyrkelse" og fremmede dialogen mellem driftsformerne sådan, at flere konventionelle eventuelt fik lyst til at lægge om. Andre talte for nødvendigheden i at nye omlæggere gik ind i erfa-grupper med gamle økologer for derved at lære samt at få lov til at diskutere. En dyrlæge mente at dyrlæger helt naturligt kunne være med i erfa-gruppe-strukturen og derved bringe sundhedsmæssige forhold på banen i stedet for – som det er nu – at man også her "køres ud på et sidespor".

Andre beskrev, hvor meget erfa-grupperne betød i "den økologiske proces", og at den interne kommunikation mellem landmænd – især andre økologer i samme situation – betød meget. På en egn var der brugt ammetantesystemer gennem det seneste år, og dyrlægen dér tilskrev det erfa-gruppe-effekten: det skulle de alle sammen prøve.

2.9.6 Økologi, dyrevelfærd og landbrug i dialog med forbrugeren

Betænkeligheder over dyrevelfærden i den økologiske besætning blev ofte udtrykt i sammenhæng med troværdighed i forhold til forbrugere.

Flere mente, at den gennemsnitlige forbruger har et "virkelighedsfjernt" eller "urealistisk" billede af

dansk landbrug, og at skræmmebillederne af den konventionelle produktion er overdrevne, samtidig med at der bliver skabt fejlagtigt romantiske billeder af den økologiske besætning. Det blev fremhævet, at falske forestillinger på langt sigt ikke kommer det økologiske landbrug til gode, og at landmændene, de økologiske bevægelser og eventuelt også landbrugets samarbejdspartnere skulle arbejde mere udadvendt og tage diskussionen op i forbrugersammenhænge.

Forbrugernes virkelighedsfjerne forhold til landbrug, økologi og dyrevelfærd giver ifølge nogle af de interviewede næring til "betænkelig markedsføring". Flere nævnte eksempler på, at det, der står på økologiske mælkekartoner, ikke nødvendigvis er forkert, men det kan foregive en forskel fra det konventionelle landbrug, som er fordrejet. Hvis der f.eks. står at køerne er på græs om sommeren, antyder man indirekte, at det er de konventionelle køer ikke. Der er ikke krav om, at de skal være det, men de fleste er det. Man gør gennem denne markedsføring skellet mellem de økologiske og de konventionelle besætninger kunstigt stort.

Der blev nævnt en række eksempler på dette "kunstige skel" mellem økologer og konventionelle landmænd og produkter. Et af de nævnte eksempler drejede sig om lærebogsstof om landbrug i folkeskolen, hvor der var billeder af køer med kalve på blomstrende enge. I materiale som dette blev der givet udtryk for forestillinger om, at køerne i små besætninger har det bedre end køerne i store besætninger og at – i samme åndedrag – økologiske besætninger er små. De interviewede, som berørte dette tema i deres interviews, brugte udtryk som "stokroseidyl" og "gadekærsromantik" blev nævnt. Det blev således også nævnt, at nogle forbrugere per definition opfattede "gårdbutikker" som "økologiske", og at økologi således nærmest også repræsenterede alt, hvad der havde med "nærhed" og "kontakt til forbrugere" at gøre.

Behovet for oplysning og diskussion om forventninger og faktiske tilstande blev fremhævet. Behovet omfattede således i meningstilkendegivelserne et behov for at oplyse landmændene om forbrugernes forventninger. Men det omfatter også et behov for at oplyse forbrugere om,

hvordan dansk landbrug fungerer. Selv om besætningerne er store og kalvene ikke lever sammen med deres mor hele mælkefodringsstiden, så er det de vilkår, vi må producere under, og det er måske også godt nok. Forbedringer må i hvert fald diskuteres ud fra et realistisk billede af, hvordan det nuværende er.

De fleste dyrlæger og konsulenter følte, at de havde en rolle i denne dialog. Enkelte mente ikke, at det var deres opgave, som dyrlæge J sagde "... at folk vil bedrages, det er folkes eget ansvar", ligesom dyrlæge A mente, at "... jeg mener at det er økologernes eget problem, hvordan de vil gøre med dokumentation overfor forbrugerne, at forholdene er som forbrugerne tror at de er".

Flere af de interviewede diskuterede, hvorledes dette påvirkede den enkelte landmand, og fremhævede, at dette såvel som naboernes årvågenhed (omtalt ovenfor) var med til at "fremme processen", fordi hjertet skulle med hver gang man gik ind i en diskussion med andre om det, og der var en bevidsthed om, at "... hvis nu en af jer falder udenfor og får en bemærkning, og der så bliver et ramaskrig i avisen og sådan noget, så har I ødelagt det for jer selv, jer alle sammen". At naboerne kigger efter, hvad der sker, er ifølge flere medvirkende til, at man anstrenger sig ekstra for, at det skal gå godt.

Enkelte dyrlæger og konsulenter fremhævede den forandring, landmændene gennemgik under omlægningen i kraft af at omverdenens øjne så på dem på en anden måde, som f.eks. dyrlæge B: "... så er de jo lige pludselig fra at være nogle miljøsvin blevet nogen helte igen ... men det er i hvert fald en ekstra gevinst, de får oveni, at de lige pludselig er heltene... ". Dyrlæge D mente, at det er forkert, at forbrugerne behandler økologerne som "kæledægger", men har for lidt respekt for konventionelle landmænd, der er gode til at passe dyr - og efter hans mening bedre end økologerne.

2.9.7 Forventninger til økologerne: de skal være bedst!

I forlængelse af at der ovenfor er beskrevet en bekymring og skuffelse hos nogle over, at de økologiske besætninger tilsyneladende ikke er markant

forskellige fra konventionelle besætninger, er det relevant at spørge, hvad der så skal til. Dyrlæge J svarer på dette: "*Der skal det til, at de driver det som de allerbedste konventionelle, og at kalvedødeligheden er under nul og at yversundheden er i toppen og klouvsundheden er i orden, og de har nogle velfungerende dyr, som strutter af sundhed og er helt i orden*".

Samtidig var der også flere som fremhævede økologernes fornemste opgave som "at ændre hele landbruget", herunder at flytte grænser hos de konventionelle.

De fleste dyrlæger mente, at økologerne generelt skal være foran på det dyrevelfærdsmæssige område: "... de skal være endnu mere økologer. De skal gøre noget mere for dyrevelfærden, og der skal være mere økologisk foder ...".

Flere dyrlæger fremhævede, at det er "vanskeligt for økologerne at være bedst", idet der ifølge dem ikke er de store velfærdsmæssige problemer i kvægbruget generelt, og at kvægbruget er den produktionsform, hvor dyrene tilgodeses mest sammenlignet med f.eks. fjerkræ- og svinebrug. Som udtrykt af dyrlæge L: "*Jamen, jeg mener bestemt de økologiske de lever op til det der med dyrevelfærd. Altså der er nogen gang jeg synes, at deres stalde er for små, men altså, man skal bare tænke tilbage på, hvad de havde før, da de var bundet. Problemet er bare, at mange af de konventionelle har de samme forhold*".

2.10 Oplevelsen af de økologiske regler og administrationen af dem

2.10.1 Reglerne: økologiens ansigt

Enkelte dyrlæger koncentrerede sig under interviewet meget om reglerne og hvor logiske eller ulogiske de var, set ud fra et fagligt synspunkt. De illustrerede helt klart, at økologiens ansigt udadtil var reglerne, og det var det, de umiddelbart kunne forholde sig til.

Der var modstridende opfattelser af, hvorvidt reglerne blev oplevet som fremmede fra landmændenes side. Ifølge nogle af de interviewede

var der god forståelse for reglerne hos landmændene, og en deraf følgende oplevelse af at landmændene sagtens kunne forstå motivationen bag reglerne, og dermed forsvare dem overfor andre. Andre oplevede, at landmændene stod spørgende over for reglerne og havde svært ved at se logikken i dem. Et par dyrlæger havde oplevet, at landmændene "udfordrede" reglerne; således havde en dyrlæge hørt, at en nyomlægger havde hentet antiparasittære midler i den lokale foderstofhandel, men da han så sagde til dem at det skulle de altså hente et andet sted, hvis de ikke ville "opdages", for folk vidste, at de var økologer, så tænkte de sig om en anden gang. Dyrlæge D havde oplevet økologer som "... hele tiden udfordrer regelsættet, også over for os, og som du hele tiden skal holde på sporet, og som du hele tiden skal fortælle: hør kammerat, du er altså økolog."

Forholdet til denne "fremmedhed" eller følelse af fremmedhed vil det være relevant at diskutere i lyset af, hvor mange erfaringer man har haft med driftsformen, og hvorvidt man har været i berøring med den bagvedliggende målsætning for den økologiske produktionsform. Dyrlæge A mente, at reglerne og papirarbejdet skræmte nogle landmænd væk fra at omlægge til økologisk drift. Som eksempel nævnte han, at folk med gode avlsbesætninger f.eks. afholdt sig fra at omlægge, fordi man ikke må ægtransplantere. Dette fandt han meningsløst, idet der ifølge ham ikke er dokumentation for, at det skulle være dyrevelfærdsmæssigt betænkeligt.

2.10.2 Reglerne lever ikke op til målsætningen

Flere dyrlæger udtrykte sympati for de ideer, som lå bag reglerne, men mente bare at reglerne i nogle tilfælde var "misforståede" eller "ufornuftige" også i forhold til ideerne bag:

Dyrlæge N: "... Jeg synes, at langt de flest af reglerne har en god bagtanke og skubber i den rigtige retning.

MV: Når du siger "langt de fleste", hvad mener du så?

Dyrlæge N: Jamen altså, det med småkalvene, det skulle være formuleret på en måde, så man kan bruge dem på en

fornuftig måde. Det er ikke fornuftigt, at de skal ud sidst på sommeren.

MV: Men bagtanken er stadig god nok?

Dyrlæge N: Ja. Det er bare misforstået ...

Som en løsning på dette foreslog nogle af dyrlægerne forskellige former for "individuel/gårdspecifik ramme" for besætningen, således at det blev udspecificeret, hvordan og hvorfor økologien blev "brugt" på lige præcis denne måde i denne besætning.

2.10.3 Kontrol ved dyrlægen?

De fleste interviewede kom ind på kontrollen af de økologiske besætninger og udtrykte stor frustration over, hvad der blev godkendt, og hvordan det blev bedømt. Det var meget vanskeligt at rådgive om f.eks. mængden af strøelse, for de havde oplevet stor divergens mellem kontrollører med hensyn til, hvordan strøelsesmængden blev vurderet.

Enkelte dyrlæger mente, at det var dyrlæger, der burde kontrollere besætningen. Det kunne være dyrlæger fra Veterinærdirektoratet, men et par af de interviewede dyrlæger mente ikke, at der var noget væsentligt problem i, at de som praktiserende dyrlæger i de pågældende besætninger skulle gå ind og kontrollere. De sidestillede det med eksempel SPF-besætninger, hvor de også havde en kontrolfunktion.

De fleste dyrlæger tog imidlertid meget kraftig afstand fra muligheden for at skulle fungere som kontrolinstans. Det ville give nogle ubehagelige konflikter i forhold til tillid og hvordan man blev brugt. Den gennemførte kontrol vil være forskellig, og det ville ikke være en troværdig og uvildig kontrol. Hvorvidt f.eks. rådgivningsrapporter skulle være tilgængelige i en kontrolsituation var et andet spørgsmål, og de fleste kunne godt se fornuften i at bringe aspekter og tiltag fra "dagligdagen" ind i en vurdering af besætningen i forbindelse med en årlig kontrol.

2.11 Tanker om fremtiden

2.11.1 Hvordan vil det økologiske landbrug udvikle sig?

På spørgsmål om hvor den økologiske bevægelse er på vej hen, svarede langt størstedelen i retning af "flere besætninger", "flere nuancer inden for bevægelsen" og en generelt øget produktion, sådan som konsulent I: *... der kommer flere, mange flere, og store besætninger. Det er det mest naturlige inden for kvæg. De bliver mere og mere økologer, og det kunne være, at der kom flere grupper af økologer ...* ", der således også giver udtryk for, at de bliver "mere og mere økologer". Med dette menes der at de i højere og højere grad får "hjertet med" og udvikler driftsformen, blandt andet hen mod bedre dyrevelfærd.

Enkelte dyrlæger mente, at de konventionelle bedrifter vil udvikle sig mere og mere i retning af den nuværende økologiske driftsform, således at den måske vil blive "opslugt" i en generelt meget mere grøn bevægelse. De tolkede det således, at økologerne havde en "lokomotiveffekt" på de øvrige produktionsformer. En enkelt dyrlæge – dyrlæge J - troede slet ikke på økologien: *"... jeg er ikke sikker på, at de vil overleve, for jeg mener, de lever på en illusion"*.

De fleste af de interviewede mente at udviklingen af den økologiske bevægelse forudsætter en stadig bevidsthedsørelse og bevidsthed om vigtigheden i at holde eksempelvis sundhedsniveauet højt, luge ud i "de uheldige sider af den økologiske bevægelse", samt en sikring af en øget dialog med omgivelserne.

Ud over en udvikling henimod flere besætninger, var der generelt stor enighed om at der ville ske en generel udvikling hen imod større besætninger og mere "moderne" besætninger. Anskaffelse af malkerobot blev nævnt og diskuteret i denne forbindelse af enkelte, der havde erfaringer med dem, som et bud på "teknologi i økologien".

2.11.2 Nye avlsmål

Enkelte af dyrlægerne og konsulenterne kommer ind på behovet for at tænke nyt og anderledes i de

økologiske besætninger. Dyrlæge B har således diskuteret målet om "højere livstidsydelse" med nogle af sine økologer. Han finder tanken god, men der er konflikter i forhold til f.eks., at det er de samme køer, som får yverbetændelser år efter år, og dem skal man have ud af besætningen. Konsulent G og P nævnte også muligheden for nye avlsmål og for at fremavle køer, som var specielt robuste til at klare tilværelsen som "økologiske køer": stærke ben, robust yver osv.

2.11.3 Ansvar for at komme videre

Nogle af de interviewede pålægger i varierende omfang myndigheder og politiske systemer ansvaret for, at den økologiske driftsform udvikler sig videre i fremtiden. Få mener, at det er et politisk ansvar at sikre, at driftsformen udvikler sig. Det væsentlige er ikke om den udvikler sig, men HVORDAN den udvikler sig. Som eksempel på dette nævner dyrlæge K for eksempel regelgivningen omkring overgangsordninger: at man politisk kan stille nogle skarpere krav til udviklingen, men med overgangsordninger gøre driftsformen mere attraktiv. På den måde får folk tid til at få slidt det gamle ned og bygge nyt, og de mennesker, som ikke er tiltrukket af nye driftsformer, får tid til at overveje, om de vil glide over i et andet erhverv eller på hvilke præmisser, de vil fortsætte.

En del af de interviewede fremhæver – også selv om de tildeler politiske systemer og forbrugere ansvar – at det først og fremmest er de økologiske landmænds egen opgave at udvikle økologien. De har driftsformen som en del af deres identitet, og et af deres væsentlige kendetegn er netop, at de tør gå foran andre:

Dyrlæge K: Det synes jeg er noget af det, der er så specielt for den økologiske produktion, at de pålægger sig selv nogle strengere krav, også strengere end lovgivningen, og derfor er det i vid udstrækning op til dem selv.

Konsulent G mener også, at udviklingen vil ske ude hos landmanden: *"...Det er noget, der opstår ude hos landmanden og hos de folk, der har sådan nogle tanker og ideer og laver gårdbutikker..."*.

Ansvar for at komme videre kædes også sammen med økologernes evne til at finde og bibe-

holde fælles linier. Hvis der opstår splittelse – som flere frygter – så vil troværdigheden smuldre og økologernes indflydelse på driftsformen vil blive mindre, ud fra en argumentation om at der i så fald vil blive grebet ind udefra. Økologernes ansvar for at komme videre indeholder således også et ansvar for at holde bevægelsen samlet.

2.12 Historien om omlægningsprocessen

Den følgende sammenfatning vil tage udgangspunkt i figur 2.1 og gå på tværs af de beskrevne temaer i afsnit 2.5. Formålet med denne struktur og fremlæggelse er så at sige at skabe en rød tråd i interviewenes mange udsagn og temaer, og søge en forståelse som er direkte relateret til udgangspunkterne for og processen i omlægningen. Gennemgangen vil blive kortfattet, og der henvises til ovenstående tematiserede afsnit for at forstå diskussionen om enkelte temaer.

2.12.1 Dyrslægen og konsulentens forudsætninger (kerne 1)

Dyrslægens og konsulentens forudsætninger for samarbejde med landmænd drejer sig om deres faglige identitet og dét, som de betragter som deres arbejde og rolle i forhold til den enkelte gård, og i et samarbejde med andre fagfolk inden for den enkelte besætning. Forudsætninger for at gå ind i et arbejde og samarbejde i en besætning – inklusive en økologisk besætning – fremhæves på nogle punkter af de interviewede selv. Det drejer sig i hovedtræk om engagement, at tage udfordringer op, evne og vilje til at gå i dialog. Derudover nævnes i varierende grad en decideret viden om den økologiske driftsform, som flere af de interviewede finder dårligt formidlet.

2.12.2 Den økologiske landmands forudsætninger (kerne 2)

Landmandens baggrund og ønsker med sit landbrug berøres forholdsvis lidt i dette kapitel, eftersom oplevelsen ses gennem dyrslægens og konsu-

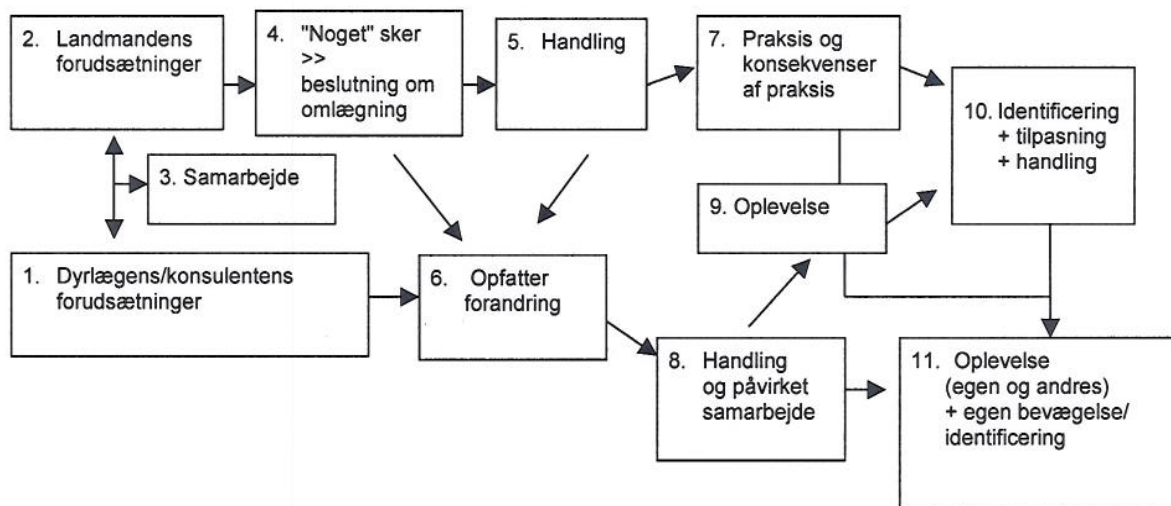
lents "briller". Der henvises derfor til kapitel 3 for opnåelse af en forståelse af landmandens grundlæggende forudsætninger – inklusive motivationer – for at drive landbrug og omlægge til økologisk drift. Blandt elementer, som dyrslægerne og konsulenterne lægger vægt på og berører i disse interviews, kan nævnes "landmandskab", at man "ikke lader noget ugjort", er glad for sine dyr og forstår at skabe harmoni og sammenhæng inden for bedriftens rammer. Det skal understreges, at dette kan gøres på mange måde!

2.12.3 Samarbejdet mellem landmand og rådgivere (kerne 3)

Interessen for samt art og mængde af samarbejdet mellem landmand og rådgivere vil selvsagt være bestemt af begges/alles forudsætninger, herunder indstilling til hinandens og egen indsats. Samarbejdet vil typisk også være afhængigt af fælles indstilling til for eksempel hvad der kan betragtes som "god dyrevelfærd", og det vil også være influeret af gensidig tillid og rådgiverens fleksibilitet og evne til at lytte og sætte sig ind i, hvad der ønskes.

2.12.4 Beslutningen om omlægning tages (kerne 4)

Økonomi blev nævnt som en primær årsag eller "igangsettende motivation" af mange dyrslæger og konsulenter. Mange af de interviewede dyrslæger og konsulenter grupperede de økologiske landmænd i "ældre idealister/ideologer" og "nye økologer" (som også blev kaldt "økonomiøkologer" eller "industriøkologer"), familiebrugere og nogle, der så det som deres sidste udvej. De nævnte, at nogle var ved at tage springet til omlægning, fordi de planlagde en ny stald og eventuelt gerne ville udvide besætningen. Enkelte nævnte udfordringen samt en stigende væmmelse over de nuværende produktionsformer som motiverende til omlægning. Kendetegnende for stort set alle de interviewede var, at de tillagde den økonomiske motivation stor vægt i begyndelsen og i selve beslutningen om omlægning.

Figur 2.1 Illustration af hvorledes dyrlægerne og konsulenternes betragtninger af den økologiske besætning gennem omlægning og daglig drift kan forstås i en mere historiepræget og delvis kronologisk sammenhæng. Illustrationen er en tilpasning af en såkaldt paradigmatisk model, som kan anvendes i en grounded theory analyse af kvalitative interviews. Kasserne 1, 6, 8 og 11 omhandler samarbejdspartnerens (dyrlægens eller konsulentens) rolle og oplevelse i omlægningsprocessen.

2.12.5 Handling: de første trin i omlægningen (kerne 5)

Efter beslutningen om omlægning skal der "handles", det vil sige at nogle rutiner og strategier inden for den enkelte bedrift skal ændres. Den økologiske landmand "rulles" indledningsvis ind i en proces med papirarbejde, ansøgninger, planer og regelsætning, som – set udefra – virker umiddelbart uoverskueligt og dominerende i forhold til de praktiske forhold. Parallelt med dette aspekt etableres kontakt til kolleger i samme situation og – i første omgang med henblik på at imødekomme regler – igangsættes en række ændringer inden for bedriften.

2.12.6 Samarbejdspartnerens opfattelse af forandring (kerne 6)

Samarbejdspartnerne omkring besætningen giver udtryk for, at de oplever en varierende grad af forandring. De oplever ikke umiddelbart en forandring i besætningen eller besætningsrelaterede

rutiner, men opfatter en optagethed af forandringer på flere planer. Optagetheden drejer sig i den første fase en del om regler samt en koncentration om at få markplanlægningen i orden. Forandringerne i besætningen tilskrives af mange af de interviewede ikke "omlægning til økologisk drift", men snarere bygning af ny stald, ændringer i fodrationen eller græsningsstrategier. Samarbejdspartnerens opfattelse af forandring som en del af "omlægning til økologisk drift" forekommer derfor mere eller mindre diffus.

2.12.7 Praksis og konsekvenser af egen praksis (kerne 7)

I forlængelse af en tankegang om gensidig påvirkning mellem "tanker" og "praksis" vil en række handlinger uvilkårligt blive påvirket af den begyndende omlægning til økologisk drift. Samtidig fremhæves der af flere rådgivere (dyrlæger og konsulenter), som har været i tæt kontakt med en række økologiske besætninger, at den mere eller mindre "udefra bestemte praksis" har stor betyd-

ning for selvtillid og videre tanker. Dét, at man forandrer praksis – mere eller mindre med "tilbageholdt åndedræt", forid man er spændt på at se, om det nu vil gå – og efterfølgende ser, at man kan få det til at fungere i praksis nævnes som en faktor, der påvirker "landmandsstoltheden" væsentligt.

2.12.8 Handling og påvirket samarbejde (kerne 8)

Samarbejdspartnerne oplever, ser og reflekterer tydeligvis meget forskelligt over eventuelle forandringer eller mangel på forandringer i besætningen. Hvorledes samarbejdet påvirkes af landmandens omlægning afhænger i høj grad af art og grad af samarbejde inden den påbegyndte omlægning samt den gensidige respekt, tillid og lydhørhed. Det afhænger tydeligvis også af dyrlægens/konsulentens tidligere erfaringer og fortrolighed med driftsformen. Med baggrund i de gennemførte interviews tegner der sig en linie, således at den eller de første besætninger, som lægger om til økologisk drift inden for et praksis- eller rådgivningsområde vil virke fremmede og vække en del usikkerhed og stille ekstra krav. Reglerne virker dominerende, også i dialogen mellem dyrlæge og landmand. Dyrlæger og konsulenter i områder med mange økologiske besætninger og/eller omlæggere giver derimod tydeligt udtryk for "typiske mønstre" og fortrolighed med de problemstillinger, der er kendetegnende i denne omlægningsproces. Det gør ikke nødvendigvis samarbejdet med den enkelte landmand mindre kompliceret: samarbejdet med den enkelte landmand synes stadig afhængigt af tonen og forståelsen mellem ham/hende og samarbejdspartnere.

2.12.9 Landmandens oplevelse af omlægning og samarbejdspartnere (kerne 9)

Der henvises til kapitel 3 for at få en mere samlet beskrivelse af landmandens egen version af, hvorledes samarbejdet omkring besætningen opleves og udvikler sig. Som det fremgår af disse interviews, opsøger og efterspørger de økologiske

landmænd i varierende grad faglig viden til brug i omlægningsprocessen. Flere dyrlæger påpeger svagheden i, at det veterinærfaglige aspekt ved omlægningen kun kommer ind, hvis landmanden selv er opmærksom på, hvad omlægningen betyder i og for besætningen, og at der er en faglig kapacitet at trække på. Det beskrives, at omlægningen foregår udramatisk i nogle besætninger, og det kan med baggrund i interviewene fremføres, at velforberedte besætninger eventuelt med et godt samarbejde omkring gården og/eller erfarne eller ligestillede kolleger tilsyneladende klarer sig gennem omlægningen med forholdsvis få problemer. I andre tilfælde opleves omlægningen som meget tumultagtig, og ved nærmere indkredsning af denne tumult kan der henvises til to væsentlige faktorer: mange ændringer på én gang (væsentligst stald og besætningsstørrelse) samt at man tilsyneladende ikke er forberedt på, at besætningen for en periode befinder sig i en tilstand "uden sikkerhedsnet". At man er så mangelfuldt forberedt skyldes ifølge de interviewede dyrlæger om den myte, at økologiske dyr ikke bliver syge og andre forestillinger, som viser sig ikke at holde stik i det aktuelle tilfælde.

2.12.10 Identificering, tilpasning og handling (kerne 10)

Oplevelsen af praksis og samarbejde omkring besætningen fører på længere sigt til en mere stabil tilpasning af rutiner og handlinger samtidig med, at forholdet til den økologiske driftsform i stigende grad bliver rettet fra selve reglerne og mere mod de økologiske målsætninger samt den aktuelle praksis på den enkelte bedrift. Som et led i dette forløb inddrages ifølge flere af de interviewede også husholdning, familiemønster og kontaktflader (f.eks. til ERFA-grupper), og der udvikles en "stolthed over det opnåede". Reglerne opleves således i mindre og mindre omfang som "fremmede", og der oparbejdes en selvstændighed hos landmanden i forhold til reglerne: landmanden tager i højere og højere grad stilling ud fra en basal forståelse af målene for den økologiske bedrift og spørger i mindre grad til, hvorledes "reglerne skal forstås".

2.12.11 Samarbejdspartners respons: identificering, oplevelse og fortsat handling (kerne 11)

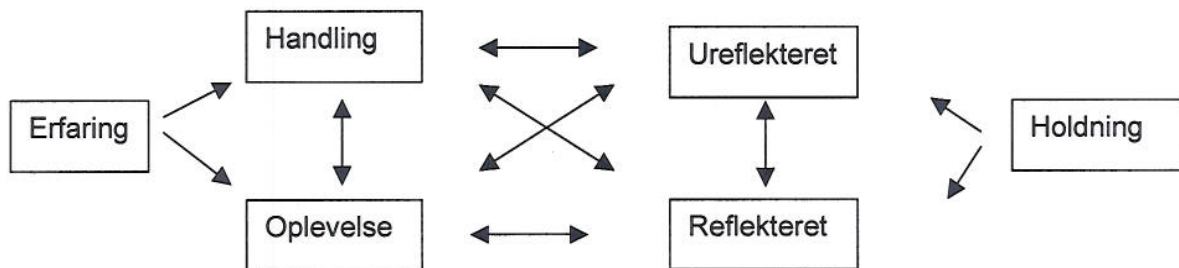
Oplevelsen af i mindre grad at stå fremmed over for f.eks. regler for den økologiske driftsform gør sig også gældende hos besætningens samarbejdspartnere, som i stigende omfang forstår at tage stilling ud fra en selvstændig forståelse af økologiens målsætninger frem for en "fremmeds forhold" sig til reglerne alene". Hvorvidt denne forståelse opnås eller ej, beror i høj grad på den enkelte dyrlæges/konsulent evne, vilje og interesse for at gå i dialog med landmanden. Det må tages for givet, at den mest konstruktive dialog med og rådgivning af de økologiske landmænd opnås, når der kan kommunikeres "inden for en forståelse"

frem for mellem to mennesker, hvoraf det ene har en forståelse af nogle grundlæggende mål for driftsformen, som det andet ikke deler.

2.13 Afsluttende kommentarer

2.13.1 Interviewene indeholder både erfaringer og holdninger i en vekselvirkning

I det ovenstående fremlagde jeg resultaterne af en række interviews med dyrlæger og konsulenter vedrørende omlægning til økologisk produktion. Forud for en diskussion af selve temaerne vil jeg indledningsvis diskutere, hvorledes disse resultater kan forstås.

Figur 2.2 Der er en vekselvirkning mellem erfaringer – både udførte handlinger og "modtagne" oplevelser – og reflekterede såvel som ureflekterede holdninger. Det er vigtigt at gøre sig klart, at disse interviews indeholder alle fire elementer i denne indbyrdes vekselvirkning.

Der er ingen tvivl om, at dyrlæger og konsulenter giver udtryk både for erfaringer, som de har haft i en række besætninger, og holdninger til den økologiske driftsform. Som illustreret i figur 2.2 arbejder vi således med en vekselvirkning mellem holdninger og erfaringer. Erfaringer kan indhentes både gennem handlinger, hvor man selv er aktiv, og gennem oplevelser, som man passivt får serveret. Uanset om ens erfaringer er passivt eller aktivt tilvejebragt, vil de være under indflydelse af de holdninger, man har, og som kan være en forudindtaget af forskellig art. Man kan for eksempel på forhånd være positivt eller negativt

indstillet over for økologisk landbrug. Omvendt vil erfaringerne – interaktionen mellem handlinger og oplevelser – præge og ændre holdninger til driftsformen både i de oplevede former og generelt. Holdningerne kan være reflekterede, hvilket vil sige at man har tænkt over dem og gjort dem eksplicite, således at man kan sætte ord på. De kan også være ureflekterede og dermed befinde sig på et mere "ubevidst" plan. Når en dyrlæge således på spørgsmål om hvordan han havde oplevet de økologer, som han har i sin klientkreds, og der som svar herpå blev svaret, at "det var forskelligt, men det var ikke sådan noget med hønsestriik", er

det således berettiget at reflektere over, hvorledes den pågældende dyrlæge har oplevet et sammenstød med en idé om hvordan økologer er ("sådan nogen med hønsestrikk") og så den erfarede virkelighed: "sådan er de slet ikke". Hvor langt den pågældende dyrlæge så var nået i sit svar på "hvordan var de så?" diskuteres ikke yderligere her. Formålet med eksemplet var at illustrere hvorledes man kan karakterisere et begreb eller – som her "en gruppe af mennesker" som "hvad det ikke er". Det kan vise et interessant møde mellem en forudindtagethed og en erfaring.

Det er relevant at diskutere konsekvenserne af denne "sammenblanding" for undersøgelsens resultater og konklusion. I denne forbindelse bør man holde sig arten af disse (resultater og konklusion) for øje. Som anført i sammenfatningen i form af historien om omlægning (afsnit 2.6) har vi at gøre med en beskrivelse og analyse af nogle samarbejdspartners oplevelse af en proces som hovedsageligt gennemleves af andre mennesker. Figur 2.1 illustrerer disse elementers indbyrdes og umiddelbare sammenhængende ud fra et mere kronologisk perspektiv. Den egentlige vekselvirkning mellem dem er af "historisk" art og vanskelig at udrede: vores udgangspunkt i et interview er dér hvor de enkelte interviewpersoner står i den stund, hvor de bliver interviewet, og vi kan kun gengive og diskutere den bevægelse de selv er bevidste om, altså den reflekterede holdning og de erfaringer, de er sig bevidst. Formålet med undersøgelsen er at vinkle og perspektivere omlægningsprocessen med udgangspunkt i de levede erfaringer. En del af analysen og den efterfølgende diskussion må derfor nødvendigvis indeholde et forsøg på spaltning og synliggørelse af sammenhængen mellem holdning og handling/erfaring.

2.13.2 Valget af interviewpersoner

Selve valget af interviewpersoner kan også lede til nogle tolkninger, som bør overvejes kritisk. Som det er fremgået af en række af de fremlagte udsagn fra dyrlæger og konsulenter, giver konsulenterne således ikke udtryk for forvirring over reglerne, og de giver tilsyneladende udtryk for at være "fortrolig med" den økologiske driftsform. De

synes kort sagt at have taget målene for driftsformen til sig. Dyrlægerne er generelt mere "brogede" i deres forståelse og accept af og forhold til den økologiske driftsform og de landmænd, der eksisterer inden for den. Det er vigtigt ikke at overfortolke dette som en "generel forskel mellem konsulenter og dyrlæger" i deres forhold til økologiske besætninger. Konsulenterne var udvalgt blandt nogle, som havde mange erfaringer i de økologiske besætninger. De må således også vurderes at være fortrolige med mål, regler og praksis samt at have en bred erfaring i forskellige typer økologiske besætninger. Dyrlægerne var udvalgt blandt nogle, der havde markeret sig i debatten, enten i landbrugspressen eller ved møder. Nogle af dem havde erfaringer med ganske få omlægge-re og økologiske besætninger. De var ikke fortrolige med målene, stod "udenfor" og havde svært ved at forstå nogle af reglerne. De havde endvidere ofte markeret sig for at udtrykke skepsis overfor den økologiske driftsform.

Det personlige forhold mellem landmænd og dyrlæger var det centrale udgangspunkt for mange af de fremsatte erfaringer og synspunkter. Hvilke landmænd der havde valgt omlægning i et praksis-område ville naturligt påvirke den pågældende dyrlæges holdning til økologiske besætninger. En perspektivering, hvor man søger at sammenkæde erfaringer med baggrund, skaber en forståelse af dette samspil.

Dyrlægen og konsulenten har dog ikke desto mindre to forskellige indfaldsvinkler til besætningen, som må kunne bruges konstruktivt i et samarbejde. Konsulenten kommer i besætningen færre gange om året, men på længere besøg og får ofte lejlighed til at diskutere nogle grundlæggende og overordnede mål igennem med landmanden. Målet for konsulentens virke i besætningen er at lægge overordnede strategier. Dyrlægen kommer som regel oftere i besætningen, og i højere grad i forbindelse med akutte tilkald til sygdomstilfælde. Dyrlægen ser mange ting bag kulisserne, i dagligdagen og når tingene er sat på spidsen, og bliver tilkaldt til "det, der går galt". Selv om dyrlægen evt. er involveret i sundhedsrådgivning, formodes denne tilgangsvinkel – at de under huden har en fornemmelse af den pågældende landmands

tærskler og holdninger – at præge holdningen til den enkelte landmand væsentligt. Det er vigtigt at være bevidst om dette under læsningen af det følgende.

2.13.3 Centrale spørgsmål, som kan rejses på baggrund af interviewene

I det følgende gøres et forsøg på ganske kort at rejse nogle af de centrale spørgsmål, som resultaterne og den ovenstående fremlæggelse og diskussion af de gennemførte interviews leder frem imod. De enkelte punkter er således ikke nødvendigvis dokumenteret med baggrund i data, men er udtryk for overvejelser som dataindsamling og bearbejdning har ført frem imod.

- a) *Splittelse mellem økologer.* Det er relevant og vigtigt at perspektivere en eventuel splittelse mellem økologer inden for den økologiske bevægelse. Flere af dyrlægerne fremhævede den som et potentielt problem og en kilde til utroværdighed i forhold til den økologiske produktion. Det kan ikke udelukkes, at et skel mellem "gamle og nye" måske kan tilskrives de enkeltes placering i "processen": helt nye økologer vil gøre modstand mod at blive "hvirvlet" ind i gamle diskussioner, og de har travlt nok med at finde deres egne ben og få den nødvendige selvtilid. Omvendt vil "gamle økologer" med en vis skepsis betragte en gruppe omlæggere, der i antal udgør langt flere end hele gruppen af "gamle økologer".
- b) *Kriterier for medicinsk behandling.* Kriterierne for medicinsk behandling er et glimrende eksempel på et område, hvor både landmænd og dyrlæger formodes at have ændret sig meget gennem de seneste år. I diskussionen om den økologiske driftsform har der været fokuseret forholdsvis ensidigt på landmandens behandlingskriterier og ændringer i disse. Mange dyrlæger har imidlertid også ændret holdning og praksis gennem de seneste år, ligesom anbefalinger f.eks. ændres (bl.a. udtrykt ved et nordisk møde vedr. mastitis i januar 1997: "Is antibiotics in mastitis therapy out?"). Nogle dyrlæger hilser det – som det fremgår af interviewene – velkommen, at en gruppe landmænd forholder sig kritisk til medicinanvendelse. Nogle dyrlæ-

ger mener endvidere, at dyrlægerne generelt gennem en årrække har følt stigende bekymring og irritation over den megen fokus på medicin. Denne bekymring og irritation omfatter også det stigende forbrug af antibiotika og øgede krav fra landmandsside om selv at måtte behandle og/eller få udleveret medicin. Diskussionen om behandlingskriterier og anvendelse af veterinære lægemidler er således tæt relateret til diskussionen om dyrlægens rolle i den økologiske besætning. Undersøgelsens "øjebliksbillede-karakter" illustreres tydeligt: vi er på et givet sted i en udvikling, og der er fortsat bevægelse på området.

- c) *Anerkendelse af "særlighed"?* Der tegner sig et tilsyneladende dilemma: vi forventer noget "særligt", men måske helt uden at ville anerkende "særlighed". De interviewede landmænd og dyrlæger mærker ikke en umiddelbar forskel på at træde ind i en økologisk besætning, hverken i forhold til en konventionel besætning eller i forhold til "samme besætning før omlægning". De stiller sig derfor lidt tøvende over for økologiens salgsargument om god eller endog bedre dyrevelfærd end i de konventionelle besætninger. Omvendt fremsættes også argumentet om, at dyrevelfærden ikke er bedre i de økologiske besætninger, fordi den basalt set er "god" i almindelige danske kvægbesætninger. Det påpeges blandt andet af dyrlæger og konsulenter, at noget af det, de har erfaret – positivt såvel som negativt - i forbindelse med landmænds omlægning til økologisk drift, ikke har noget at gøre med økologi, men drejer sig om ændring af stald, besætningsstørrelse, fodringsprincipper eller andre forhold, som "lige så godt kunne finde sted hos konventionelle landmænd". Det "særligt økologiske" kan således godt være svært at få øje på, og det er da også rigtigt, at man sagtens kan bygge en stor lys løsdriftsstald uden at lægge om til økologisk drift. Omvendt kan man påpege, at i de nævnte besætninger er det tilsyneladende en kendsgerning at omlægningen har igangsat en lang række ændringer, der hver især ikke er "patenteret økologiske", men alligevel er indeholdt i de økologiske regler eller imødekommer de økologiske målsætninger. Det kan således være

vanskeligt at pege på "et særligt økologiske karakteristikum i besætningen"; noget, som kun findes i de økologiske besætninger. Forventningerne til den økologiske besætning og driftsform findes således tilsyneladende på den samme "skala", som den konventionelle besætning: økologerne skal bare være "bedre" i alle henseender: bedre systemer, bedre pasning, bedre dyrevelfærd. Der ligger med andre ord en helt klar forventning om, at den økologiske besætning i kraft af de økologiske målsætninger skal være en mønsterbesætning, også i traditionel forstand. I denne forbindelse er det relevant at spørge til eksempelvis dyrlægerens rolle: vil dyrlægerne anerkende en driftsform, der har som målesætning at være "bedre end alle andre", således at de (dyrlægerne) går ind i de pågældende besætninger og i ganske særlig grad vejleder hen imod en bedre dyrevelfærd, forstået som en dyrevelfærd der per definition skal være bedre end i konventionelle besætninger, altså i en anden del af deres klientflok? Det kan været et relevant spørgsmål at stille i forlængelse af disse interviews, hvor flere af de medvirkende dyrlæger antyder, at de egentlig ikke ønsker at forfordele én landmandsgruppe frem for en anden. Konturerne af et dilemma tegnes således: Det kræves på den ene side, at økologerne skal være noget særligt, fordi de sælger deres produkter på denne "særlighed", og på den anden side kan det være svært åbent at hente støtte, når en gruppe landmænd udtrykker ønske om at "være bedre end de andre". For dyrenes skyld skal der arbejdes for en god velfærd i alle typer af besætninger, og det er kravet om "at være bedre", der vækker både forventninger og modstand. Fagligt set vil det være en udfordring for enhver rådgiver at hjælpe landmændene til "god dyrevelfærd", men ved at hjælpe dem til "bedre dyrevelfærd end de andre" – hvor "de andre" vel at mærke også er en uhyre forskelligartet gruppe af landmænd – inddrager de netop ønsket om at "gøre nogle landmænd dårligere end denne gruppe", hvilket man ikke ønsker. Den argumentationsmæssige kortslutning sker imidlertid i skuffelsen over, at de økologiske landmænd ikke "af sig selv er bedre" samtidig med,

at rådgivernes og rådgivningens betydning for at opnå en bedre dyrevelfærd fremhæves.

- d) *Er økologer "gode", "bedre" eller "bedst"?* Diskussion om hvorvidt økologerne skal være "gode", "bedre" eller "bedst" rejser et berettiget spørgsmål om, at dyrevelfærd i økologiske besætninger kan måles på samme akse eller samme skala som i de konventionelle besætninger. Det kan også udvides til at omfatte "særlige økologiske elementer", og i givet fald: hvem vil have glæde af en eventuel udvidelse af begrebet? Ville det eksempelvis komme dyrene til gode? Der rejses således et meget centralt spørgsmål, som gruppen af rådgivere må besvare, før en yderligere diskussion om økologiske husdyrhold: vi kræver at se "noget særligt" forstået som "noget særlig godt" (vurderet ud fra vores gængse betragtninger om hvad der er godt og skidt), men er vi parate til at hjælpe til at nå dette særlige? Vil vi anerkende "særlighed" som et mål for en gruppe af vore landmænd? Er vi parate til at støtte nogle, der vil være "bedre" i forhold til vore normale forestillinger om, hvad der skal til for at være bedre? Såfremt "det særlige" ligger uden for vores normale akse for "godt" og "skidt": er vi så parate til at støtte nogle landmænd, der vil noget "særligt", som eventuelt ligger uden for vores normale erfaringsgrundlag og forestillinger om handlemuligheder og rammer om en kvægbesætning?
- e) *Oplevelse af begrænset handlefrihed.* Nogle dyrlæger og konsulenter oplever begrænset handlefrihed i forhold til de økologiske besætninger. Denne oplevelse kan belyses fra flere forskellige vinkler. Først og fremmest kan man med udgangspunkt i ovenstående beskrivelse af "den økologiske proces" sandsynliggøre, at følelsen af begrænset handlefrihed både rammer landmænd og deres samarbejdspartnere omkring besætningen i den indledende fase af omlægningen, hvor reglerne fylder meget i bevidstheden hos de involverede parter. Følelsen af handlefrihed opnås i og med at der opnås en grundlæggende forståelse for/af??, hvad intentionerne med den økologiske driftsform er: så begynder man "med målsætningen

i hånden" at handle i forhold til målene og ikke kun som udenforstående med et fremmed forhold til formuleringer i reglerne. En anden vinkel på denne problemstilling gives med eksempel i diskussionen om kalves udeophold. Den enkelte dyrlæge og konsulent kan muligvis godt opnå en forståelse af selve målet: at give kalvene frisk luft, plads til at røre sig på, solskin og et "naturligt liv". Erfaringer i praksis viser bare, at der er store potentielle problemer med at gennemføre reglen. Såfremt man forstår, at målet bag reglerne er et godt liv og en "robust fremtid" for kalvene, vil en handling/ behandling som indebærer, at man tager dem på stald i en periode, også kunne forstås således at man søger at imødekomme de overordnede mål om sikring af god dyrevelfærd. Det er vigtigt at opnå utvetydig opbakning for, at handling i overensstemmelse med tilgodeset dyrevelfærd og sund fornuft i den daglige praksis er gyldig, også i forhold til reglerne. Reglerne må således ikke indeholde restriktioner eller formuleringer, der kan forstås som restriktioner, som kan begrænse handling i situationer, der påkræver det. Netop i forhold til kalvene synes det nødvendigt at gå reglerne efter i sømmene og sikre, at følelsen af begrænset handlefrihed ikke er berettiget.

f) *Fokus på besætningen i bedriften.* Der er behov for at fokusere på besætningen på den økologiske bedrift. Der er fortsat brug for at sætte fokus på den økologiske kvægbesætning og diskutere økologisk praksis og mål i forhold til den enkelte besætning. Det synes naturligt, at dyrlægen inddrages i dette arbejde, eventuelt på tværfaglig basis, både i omlægningen og i den stabile økologiske besætning. Målet med inddragelse af dyrlæge skal være en forbedring af dyrenes sundhed (herunder også dyrevelfærd) i besætningen, og det giver sig selv, at dyrlægen er indstillet på at arbejde på den enkelte besætnings – og dermed også på driftsformens – præmisser og hen imod de givne mål.

g) *Muligheden for en trinvis omlægning i besætningen.* Med baggrund i interviewene rejses der spørgsmål om behovet for en mere trinvis omlægning af besætningen. Det kunne være ved at lade omlægningen ske gradvist, f.eks. således at en aldersgruppe fulgte mål og regler i den økologiske driftsform det første år, en anden gruppe det efterfølgende år osv. Det kunne også være ved at lade forskellige gennemgribende forandringer indtræffe trinvist, således at indkøring af ny stald skete året før omlægning, introduktion af fuldfoder et halvt år efter, besætningsudvidelse i "tredje omgang" osv. Der synes således at være mange muligheder og en del gevinster at hente ved en god forberedelse og planlægning af besættningens omlægning.

h) *Elever som drivkraft.* Bolden spilles op til økologerne: vær selv drivkraft! Der fremhæves af flere interviewede et ønske om, at økologerne selv udgør drivkraften for forandring og udvikling af driftsformen. Det kan udtrykke manglende interesse, men forstås i denne sammenhæng snarere som en bevidsthed om, at økologerne selv har kunnet nå dertil, hvor de er i dag og at en del regler er "politisk bestemte", hvorfor økologerne alene kan stå inde for dem. Der erkendes således et stort behov for, at gruppen indbyrdes kan "vise en vej som tilsyneladende kun de kan finde".

i) *Ansvar for handling?* Dette fritager absolut ikke samarbejdspartnerne for ansvar for fremtidig udvikling, på flere planer: dels overordnede faglige diskussioner generelt på tværs af gårde, og dels det lokale samarbejde i den enkelte besætning. Netop i forlængelse af ovenstående tegner der sig tydeligt et behov for fagligt med- og modspil, som i lyset af den hastige udvikling ikke kan tåle megen udsættelse. Dette modspil skal være velkvalificeret forstået på den måde, at det skal være fagligt engageret samt udføres af rådgivere, som lader sig udfordre og som er i stand til at arbejde inden for mål og rammer i den enkelte besætning samt driftsformens rammer.